

STEFAN BIELAŃSKI

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ORCID: 0000-0002-0182-2095

KRAKOWSKIE TRADYCJE BADAŃ DZIEJÓW POWSZECHNYCH EPOKI NOWOŻYTNEJ. ZARYS PROBLEMATYKI: PÓŁWYSEP APENIŃSKI

KRAKOW TRADITIONS OF THE STUDY OF THE UNIVERSAL HISTORY OF THE MODERN ERA. OUTLINE OF ISSUES: THE APENNINE PENINSULA

Abstract

The Italian issues, especially in relation to the modern era in the context of historical research, poses an extremely interdisciplinary character. Therefore, the outline of these issues must include research related not only to the political or military history of the countries located on the Apennine Peninsula but also to the concerns of the history of culture and science as well as the history of legal and political doctrines or historiographic reflection.

These examinations should be also conducted in the areas of history of culture, legal and political history, and the history of the Church, and to a much lesser extent in the area of socio-economic history and the history of wars. In the research carried out in all these fields, one also finds issues concerning Italy and Poland's relations with the Italian states with particular emphasis put on the Holy See and the Republic of Venice.

Józef Andrzej Gierowski was the author of the only Polish synthesis of Italian history. This scholar and his academic output discussing the Italian issues (including the issue of an “early Enlightenment”) held a high position in the traditions of the research on the general history of the Apennine Peninsula in the modern era. The conclusions presented in his writings indicate research perspectives which still remain valid.

Key words: Krakow's historic environment, History of Italy, Polish research on the history of Italy in the modern era

Słowa kluczowe: Krakowskie środowisko historyczne, Historia Włoch, Polskie badania nad historią Włoch w epoce nowożytnej

Rozpatrując zagadnienie krakowskich tradycji badań dziejów powszechnych, należy odnieść się do pojęcia „środowiska historycznego”, które ma już swoją literaturę przedmiotu, a które Wacław Marmon w publikacji zatytułowanej *Krakowskie środowisko historyczne w latach 1918–1939* odnosił do „historyków aktywnych pisarsko [...] posiadających na swym koncie co najmniej jedną publikowaną pracę historyczną”¹. Wydaje się jednak, że decydująca powinna być nie tyle liczba publikacji (raczej więcej niż jedna i niezależnie od rodzaju publikacji), ile jej znaczenie dla rozwoju badań nad tytułowym zagadnieniem. Podobnie istotne jest pragmatyczne podejście do cezury chronologicznej. To nie tylko rygorystycznie traktowany XX wiek, ale także przełom zarówno stuleci XIX i XX, jak i XX i XXI. Nie można też nie zgodzić się z opinią Tomasza Gąsowskiego i Janusza Smołucha o „istnieniu w Krakowie ciągłości działań i dokonań na polu historiografii. Ich rezultatem stało się uformowanie w tym mieście swoistego wielopokoleniowego środowiska, którego członkowie – zgłębiając nowe obszary badawcze i wzbogacając warsztat naukowy – nie zapominali o dorobku swych poprzedników”, a jeżeli nawet dotyczyła ich krytyka „za styl i metodę uprawiania historii”, zwłaszcza za nadmierne „przywiązanie do tradycji”, to jednak ta „przypisywana krakowskim historykom postawa chroni i utrwała pewien rdzeń procedury badawczej, jakim jest warsztat i przeświadczenie o potrzebie jego stałego doskonalenia”².

Przechodząc natomiast do próby analizy zagadnień szczegółowych, poczynając od dziejów stosunków dyplomatycznych Polski z państwami włoskimi epoki nowożytnej (biorąc częściowo pod uwagę także publikacje odnoszące się do takich relacji w wieku XV), należy mieć na uwadze, iż przez całe stulecia historia polityczna Włoch odnosiła się do państw regionalnych. A w rzeczywistości niezależność tych organizmów państwowych była często formalna, a począwszy od

¹ Wacław Marmon, *Krakowskie środowisko historyczne w latach 1918–1939* (Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP, 1995). Zob. także efekt prac badawczych, w tym konferencji w latach 1984–1989, m.in. dwa razy w Krakowie (1984 i 1988), zespołu pod kierunkiem prof. Jerzego Maternickiego, *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej*, t. 1–5, red. Jerzy Maternicki (Warszawa: Centralny Ośrodek Metodyczny Studiów Nauk Politycznych, Uniwersytet Warszawski, 1986–1990) (wydawcą t. 1–3 był Centralny Ośrodek Metodyczny Studiów Nauk Politycznych; t. 4–5: Uniwersytet Warszawski). Zob. artykuł recenzyjny: Maria Wierzbicka, „Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej”, *Kwartalnik Historyczny* 4 (1992): 125–130.

² Tomasz Gąsowski, Janusz Smołucha, „Słowo od redaktorów”, w *Krakowskie środowisko historyczne XV–XX w. Ludzie – idee – dzieła*, red. Tomasz Gąsowski i Janusz Smołucha (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie, 2018), 5–6.

przełomu wieków XV i XVI, limitowały ją wpływy ówczesnych największych mocarstw europejskich (Francji i Hiszpanii, a następnie Austrii). Prawdziwie niezależnym państwem pozostanie Republika Wenecka, a także (choć z pewnymi istotnymi ograniczeniami) Państwo Kościelne, Wielkie Księstwo Toskanii oraz Księstwo Piemontu (to ostatnie w XVIII wieku po uzyskaniu przez Dom Sabaudzki korony sardyńskiej nazywać się będzie formalnie Królestwem Sardynii, ale ze stolicą w Turynie)³.

Problematyka włoska, zwłaszcza w odniesieniu do epoki nowożytnej, ma też – w kontekście badań historycznych – wybitnie interdyscyplinarny charakter. Zatem w zarysie tej problematyki uwzględnione muszą być prace badawcze odnoszące się nie tylko do historii politycznej czy militarnej państw położonych na Półwyspie Apenińskim, ale także te dotyczące zarówno historii kultury i nauki, jak i dziejów doktryn prawnych i politycznych czy też refleksji historiograficznej. Punktem wyjścia zaś są źródła historyczne, zwłaszcza efekty badań archiwalnych realizowanych przez krakowskich historyków na obszarze Italii, poczynwszy od dziewiętnastowiecznej *Ekspedycji Rzymskiej* (1886)⁴ po wznowioną działalność wydawniczą po odrodzeniu się – dodać tu razę należy w dużej mierze dzięki świętej pamięci Profesorowi Józefowi Andrzejowi Gierowskiemu – Polskiej Akademii Umiejętności⁵.

W tym kontekście należy odnotować prace uczonych działających na przełomie XIX i XX wieku, takich jak Ludwik Boratyński, Czesław Nanke czy Edward Kuntze⁶, a także publikacje materiałów archiwalnych w ramach *Monumenta Po-*

³ Losy państw włoskich epoki nowożytnej (XVI–XVIII w.) przedstawione zostały w polskiej literaturze przedmiotu w jedynej syntezie dziejów Italii: Józef Andrzej Gierowski, *Historia Włoch* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1985, 1999), 142–304 (rozdz. IX–XI); a także w ujęciu encyklopedycznym w: Stefan Bielański, „Watykan (Państwo Kościelne)”, w *Encyklopedia Historyczna Świata*, t. IX, *Europa*, opracowanie naukowe A. Pankowicz i A. Podraza (Kraków: Agencja Publicystyczno-Wydawnicza Opres, 2001), 271–276; Stefan Bielański, „Włochy”, w *Encyklopedia Historyczna Świata*, t. IX, *Europa*, opracowanie naukowe A. Pankowicz i A. Podraza (Kraków: Agencja Publicystyczno-Wydawnicza Opres, 2001), 363–374. Zob. także: Mieczysław Żywczyński, *Włochy nowożytne 1796–1945* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1971), a także Joanna Olkiewicz, *Najjaśniejsza Rzeczpospolita Wenecka* (Warszawa: Książka i Wiedza, 1972) i Waclaw Szyszowski, *Wenecja. Dzieje Republiki 726–1797* (Toruń: TNT, 1994).

⁴ B. Dembiński, „Sprawozdanie z poszukiwań w archiwach rzymskich szczególnie w Archiwum Watykańskim. O materiałach do dziejów Polskich w XVI i XVII wieku”, w *Scriptores Rerum Polonicarum*, T. XII (Cracoviae: Typis L. Anczyc et Sociorum, 1888); Stanisław Windakiewicz, *Wyprowa naukowa do Rzymu. Kampania z roku 1887/8* (Kraków: W drukarni „Czasu”, 1888).

⁵ Stanisław Kutrzeba, *Polska Akademia Umiejętności 1872–1938* (Kraków: [s.n.], 1939); Michał Patkaniowski, *Studia z dziejów Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego* (Kraków: [s.n.], 1964); *Szkice z dziejów Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. S. Mikucki (Kraków: [s.n.], 1967); Julian Dybiec, *Polska Akademia Umiejętności 1872–1952* (Kraków: Secesja, 1993); *Krakowskie środowisko historyczne. Ludzie – idee – dzieła*, red. Janusz Smołucha, Tomasz Gąsowski (Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Umiejętności, 2018).

⁶ Ludwik Boratyński, Edward Kuntze, Czesław Nanke, *Alberti Bolognetti Nuntii Apostolici in Polonia: epistolarum et actorum*, 1–3 (Cracoviae: sumpt. Academiae Polonae Litterarum et Scientiarum, 1923–1950).

loniae Vaticana (t. 1–3, 1913–1914; t. 47, 1915–1950; t. 8, 1939–1946, t. 9, 1994; t. 10, 2002). Nie można zapominać o efektach pracy badawczej uczonych skupionych wokół Polskiego Instytutu Historycznego w Rzymie, funkcjonującego pod kierunkiem świętej pamięci profesor Karoliny Lanckorońskiej⁷. Duże znaczenie miały też w emigracyjnym okresie powojennym publikacje w języku włoskim Oskara Haleckiego, wybitnego znawcy epoki jagiellońskiej i autora syntezy dziejów Polski z okazji Millennium⁸.

Niewątpliwie zarówno poszukiwania archiwalne, jak i publikowanie materiałów źródłowych z zasobów Archiwum Watykańskiego były rezultatem zainteresowania (ale zarazem je wzmacniały) szeroko rozumianymi relacjami dyplomatycznymi – zwłaszcza w odniesieniu do epoki nowożytnej – między Rzeczpospolitą a Stolicą Apostolską, a punktem wyjścia były kwerendy w ramach wspomnianej wyżej *Ekspedycji Rzymskiej*. I tak jej uczestnik, Ludwik Boratyński (1867–1920), autor publikacji z 1903 roku poświęconej polityce króla Stefana Batorego w kontekście planów utworzenia ligi anty-tureckiej, opublikował także wyniki swoich badań nad nuncjaturami Bolognettego i Caligarego⁹. Z kolei Cze-

⁷ Mowa tu wyjątkowo istotnych seriach wydawniczych jak *Acta Nuntiatorum Polonae; Elementa ad Fontium Editiones* oraz *Antemurale*, czasopismo wydawane w Rzymie w latach 1954–1985 przez ks. Waleriana Meysztowicza. Zob. Karolina Lanckorońska, „Polski Instytut Historyczny w Rzymie”, *Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności*, rok 1992/1993 (1994): 235–240 oraz Jerzy Wyrozumski, „Karoliny Lanckorońskiej wkład do badań nad historią Polski”, *Prace Komisji Historii Nauki PAU VI* (2004): 67–79.

⁸ Oskar Halecki (1891–1973), w okresie międzywojennym związany z Uniwersytetem Jagiellońskim i Uniwersytetem Warszawskim, autor wybitnego dzieła: Oskar Halecki, *Dzieje Unii Jagiellońskiej* (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1919–1920) (zob. edycję współczesną: Oskar Halecki, *Dzieje Unii Jagiellońskiej*, t. I: *W wiekach średnich*; t. II: *W XVI wieku*, oprac. Katarzyna Błachowska (Warszawa: Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Wydawnictwo Neriton, 2013)); publikację uzupełnia: Katarzyna Błachowska, „Oskar Halecki (1891–1973)”, w Oskar Halecki, *Dzieje Unii Jagiellońskiej*, t. II: *W XVI wieku*, oprac. Katarzyna Błachowska (Warszawa: Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Wydawnictwo Neriton, 2013), 388–406 oraz Lidia Korczak, *Koncepcja Unii Oskara Haleckiego*, w Oskar Halecki, *Dzieje Unii Jagiellońskiej*, t. II: *W XVI wieku*, oprac. Katarzyna Błachowska (Warszawa: Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Wydawnictwo Neriton, 2013), 407–418), po wojnie pozostał na emigracji w USA, ale przebywał również we Włoszech. Był ceniony przez papieży Piusa XII i Pawła VI. W 1945 r. był jednym z sygnatariuszy Fundacji Polskiego Instytutu Historycznego w Rzymie (zob. Lanckorońska, „Polski Instytut”, 235). Efektem kwerendy w Archiwum Watykańskim była publikacja: Oskar Halecki, *From Florence to Brest (1439–1596)* (Rome: Via delle Botteghe Oscure 15, 1958) (edycja polska: *Od unii florenckiej do unii brzeskiej*, t. 1–2 (Lublin, Rzym: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Fundacja Jana Pawła II, 1997). Natomiast z okazji Millennium Chrztu Polski ukazała się w języku włoskim: Oskar Halecki, *Storia della Polonia* (Roma: Edizioni Hosiannum, 1966).

⁹ Ludwik Boratyński, *Stefan Batory i plan ligi przeciwko Turkom (1576–1584)* (Kraków: Akademia Umiejętności, 1903); Ludwik Boratyński, *Studia nad nuncjaturą polską Bolognettego (1581–1585)* (Kraków: Akademia Umiejętności, 1906); Ludwik Boratyński, *J.A. Caligari nuncjusz apostolski w Polsce: 1578–1581* (Kraków: Akademia Umiejętności, 1915); *I.A. Caligari nuntii apostolici in Polonia epistolae et acta 1578–1581*, red. Ludwik Boratyński (Cracoviae: Sumptibus Academiae Litterarum Cracoviensis, 1915) (*Monumenta Poloniae Vaticana*, t. V–VII); Ludwik Boratyński, *Najdawniejsze relacje biskupów polskich*

ślaw Nanke (1883–1950), przed drugą wojną światową związany ze Lwowem (a po wojnie z Krakowem), także uczestnik *Ekspedycji Rzymskiej*, znany tłumacz *Księcia Machiavellego*, w 1921 roku ogłosił – opartą na wcześniejszych badaniach archiwalnych – pracę omawiającą politykę Kurii Rzymskiej wobec Polski w latach 1587–1589¹⁰. Również Edward Kuntze (1880–1950), w publikacji w języku francuskim wydanej przez Uniwersytet Jagielloński w roku 1935, podjął zagadnienie stosunków Polski ze Stolicą Apostolską w okresie panowania Stefana Batorego¹¹. Problematyka włoska epoki renesansu znalazła się też w centrum zainteresowania Zdzisława Morawskiego (1859–1928), doktora praw UJ, urzędnika galicyjskiego i polityka (w latach 1915–1916 pełnił funkcję ministra ds. Galicji), autora poczytnych publikacji, w tym o Sacco di Roma z 1527 roku oraz o św. Karolu Boromeuszu¹².

Trafnie Waclaw Marmon zauważał, iż działalność „badaczy krakowskich skupionych wokół problematyki historii kultury zaowocowała wielością opracowań monograficznych, syntez, wydawnictw źródłowych, prac popularnonaukowych i artykułów przyczynkowych”¹³, zarazem jednak bardzo wysoki poziom naukowy reprezentowali w środowisku krakowskim, czyli przede wszystkim na Uniwersytecie Jagiellońskim, uczeni zajmujący się epoką średniowiecza, co „gwarantowało solidną pozycję mediewistyce krakowskiej daleko poza murami Uniwersytetu”¹⁴. Równocześnie rosło znaczenie badań nad historią nowożytną i najnowszą, co działo się z kolei za sprawą Waclawa Sobieskiego i Władysława Konopczyńskiego, „twórców tzw. nowej historycznej szkoły krakowskiej”¹⁵.

o stanie dyecezyi (relationes status ecclesiarum) z archiwum Kongregacji del Concilio w Rzymie (Kraków: Akademia Umiejętności, 1916).

¹⁰ Czesław Nanke, *Z dziejów polityki Kurii rzymskiej wobec Polski (1587–1589)* (Lwów: Towarzystwo Naukowe, 1921).

¹¹ Edward Kuntze, „Les rapports de la Pologne avec la Saint-Siège à l’époque d’Etienne Batory”, w *Etienne Batory. Roi de Pologne. Prince de Transylvanie* (Kraków: Imprimerie de l’Université des Jagellons, 1935).

¹² Zdzisław Morawski, *Sacco di Roma* (Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza, 1921) (zob. też: Zdzisław Morawski, *Sacco di Roma: złupienie Rzymu w 1527 roku*, red. Andrzej Sarwa (Sandomierz: Wydawnictwo Armoryka, 2015); Zdzisław Morawski, *Z odrodzenia włoskiego* (Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza, 1922) oraz Zdzisław Morawski, *Św. Karol Boromeusz na tle odrodzenia religijnego w XVI wieku* (Poznań: Księgarnia św. Wojciecha, 1922).

¹³ Marmon, *Krakowskie środowisko historyczne*, 128.

¹⁴ Marmon, *Krakowskie środowisko historyczne*, 18.

¹⁵ Marmon, *Krakowskie środowisko historyczne*, 18. Z kolei Julian Dybiec podkreśla, iż: „Wśród uczonych wyróżniali się Władysław Konopczyński, Waclaw Sobieski, Stanisław Kutrzeba, Józef Feldman. Wielkie dzieła ogłaszał Konopczyński, a także Feldman, opierały się na rozległych kwerendach archiwalnych prowadzonych w archiwach zagranicznych”, Julian Dybiec, „Krakowskie środowisko historyczne w okresie międzywojennym”, w Waclaw Marmon, *Krakowskie środowisko historyczne w latach 1918–1939* (Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP, 1995), 80–81. Zob. także: Henryk Barycz, *Historyk gniewny i niepokorny. Rzecz o Waclawie Sobieskim* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1978); Piotr Biliński, *Władysław Konopczyński* (Warszawa: Inicjatywa Wydawnicza „Ad Astra”, 1999); Emanuel Rostworowski, „Władysław Konopczyński (1880–1952)”, w *Złota księga Wydziału Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. Julian Dybiec (Kraków: Księgarnia

Inną kluczową instytucją była wspomniana już Polska Akademia Umiejętności, zwłaszcza Wydział I i Wydział II Historyczno-Filozoficzny. Nie można zarazem zapominać o roli Oddziału Krakowskiego Polskiego Towarzystwa Historycznego oraz Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa¹⁶. Nie ulega zarazem wątpliwości, iż punkt ciężkości w zainteresowaniach badawczych i ich efektach dotyczył spraw polskich, zaś w odniesieniu do historii powszechnej pojawiały się zagadnienia dotyczące relacji Polski z podmiotami zewnętrznymi. W rezultacie zainteresowanie historią powszechną przejawiane przez historyków krakowskich w okresie międzywojennym miało charakter „rozproszony” i stosunkowo skromny w zakresie historii politycznej, natomiast bardziej wyraźny w „dyscyplinach wyspecjalizowanych”, takich jak historia literatury, filozofii, prawa czy ustroju. Badania te były prowadzone także w dziedzinach podstawowych, takich jak historia kultury, historia prawno-ustrojowa i historia Kościoła, w znacznie mniejszym stopniu historia społeczno-gospodarcza oraz historia wojen i wojskowości. W pracach badawczych realizowanych w ramach wszystkich tych dziedzin pojawiały się też zagadnienia dotyczące Italii oraz relacji Polski z państwami włoskimi, ze szczególnym jednak uwzględnieniem Stolicy Apostolskiej i Najjaśniejszej Rzeczypospolitej Weneckiej¹⁷.

Tragiczne wydarzenia drugiej wojny światowej przyniosły ogromne straty ludzkie i materialne, w tym również dotyczące badaczy zajmujących się problematyką włoską. Symbolicznym jest w tym kontekście wspomnienie wybitnego italianisty, Mieczysława Brahmra (1899–1984), po habilitacji w 1931 na Uniwersytecie Jagiellońskim, związanego od 1939 z Uniwersytetem Warszawskim, po wojnie także z filologią romańską na UJ. Otóż, jak wspominał Brahmer:

w ostatnich dniach sierpnia 1939 roku staromiejska drukarnia Rajskiego [...] zdołała ukończyć pierwotne wydanie książki *Z dziejów włosko-polskich stosunków kulturalnych*. [...] Nieliczne jej egzemplarze udało się jeszcze, uprzedzając zerwanie wszelkich związków, przekazać przyjaciółom włoskim, niewiele więcej dotarło w Polsce do rąk zainteresowanych badaczy i głównych bibliotek. Reszta, poza przygodnymi wyjątkami, stała się rychło pastwą ognia w płonącej Warszawie [...].

Akademia, 2000), 239–247; Mirosław Franćić, „Józef Feldman (1899–1946)” w *Złota księga Wydziału Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. Julian Dybiec (Kraków: Księgarnia Akademična, 2000), 377–387; a także Stefan Bielański, „Józef Feldman (1899–1946)” w *Uczni żydowskiego pochodzenia we współczesnych dziejach Uniwersytetu Jagiellońskiego*, redakcja naukowa i wstęp Wiesław Kozub-Ciembroniewicz (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2014), 115–123.

¹⁶ Zob.: *Polskie Towarzystwo Historyczne 1886–1986*, zbiór studiów i materiałów pod red. Stefana Krzysztofa Kuczyńskiego (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990). Na temat roli PTH i TMHiZK zob.: Marmon, *Krakowskie środowisko historyczne*, 39–42.

¹⁷ Wśród słuchaczy seminarium prof. Wacława Sobieskiego byli badacze zajmujący się w swej pracy naukowej także problematyką włoską tacy jak Henryk Barycz, Oskar Halecki czy Władysław Pocięcha. Istotną rolę odgrywała też Katedra Historii Kultury, kierowana w latach 1920–1934 przez prof. Stanisława Kota. Z katedrą związani byli m.in. wspomniany Henryk Barycz oraz Jerzy Zathej i Jerzy Zarębski, *Ibidem*, s. 19–20.

Po ponad 40 latach, odpowiadając na wezwania „polskich historyków i slawistów włoskich”, prof. Brahmer odtworzył tekst i wydał w 1980 roku w Państwowym Wydawnictwie Naukowym książkę zatytułowaną *Powinowactwa polsko-włoskie*¹⁸.

Nowa sytuacja społeczno-polityczna jaka bez woli Polaków zaistniała w nowej, ze zmienionymi granicami Polsce po 1945 roku, mająca determinujący wpływ – aż do przemian z lat 1989–1991 (poprzedzonych jednak okresem „Solidarności”, 1980–1981) – na funkcjonowanie instytucji edukacyjnych, badawczych i kulturalnych, nie mogła też nie odbić się na badaniach oraz na działalności samych uczonych zajmujących się szeroko rozumianą problematyką włoską, starających się – mimo często niekorzystnych okoliczności zewnętrznych – podtrzymywać relacje z Italią i z jej najważniejszymi ośrodkami naukowymi w Rzymie, Mediolanie, Neapolu czy Wenecji. Należy też wspomnieć o istotnym wsparciu, jakiego w tym czasie udzielali polskim badaczom włoscy naukowcy, a także włoskie ośrodki naukowe, jak na przykład Istituto Italiano per gli Studi Storici w Neapolu, czy emigracyjne, jak wspomniany Polski Instytut Historyczny w Rzymie. Znacząca była pomoc Kościoła Katolickiego, zwłaszcza od początku pontyfikatu św. Jana Pawła II. Umożliwiało to nie tylko kontynuowanie prac badawczych zapoczątkowanych często jeszcze przed drugą wojną światową, ale także podejmowanie zupełnie nowych zagadnień. Rozwijały się zatem badania nieograniczające się do historii politycznej (w tym zakresie w środowisku krakowskim żywe było zwłaszcza zainteresowanie relacjami z papieskim Rzymem, włoskimi losami królowej Bony oraz znaczące badania z zakresu dziejów relacji polsko-weneckich). Innym nurtem, rozwijanym zwłaszcza (ale nie tylko) w kręgu specjalistów historii doktryn politycznych i prawnych, stały się badania i publikacje odnoszące się do dziejów włoskiej myśli politycznej epoki nowożytnej.

Tematy polsko-weneckie pojawiały się wśród historyków krakowskich zarówno już na początku XX wieku¹⁹, jak i w okresie międzywojennym²⁰. Istotne publikacje ogłaszali historycy kultury – w tym kontekście nie można pominąć prac autorstwa Stanisława Kota (1885–1975)²¹. Chronologicznie badania nad re-

¹⁸ Mieczysław Brahmer, *Z dziejów włosko-polskich stosunków kulturalnych. Studia i materiały* (Warszawa: Towarzystwo Literackie im. A. Mickiewicza, 1939). Książka w wyniku wojny nie weszła do obiegu księgarskiego; autor przygotował ją ponownie i ukazała się pod tytułem: Mieczysław Brahmer, *Powinowactwa polsko-włoskie. Z dziejów wzajemnych stosunków kulturalnych* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1980). Cytowany fragment wspomnień Brahmera: Brahmer, *Powinowactwa*, 5.

¹⁹ Ludwik Boratyński, „Sprawa ambasady weneckiej w Polsce za Stefana Batorego”, w *Szkice historyczne wydane ku czci prof. W. Zakrzewskiego* (Kraków: [s.n.], 1908); Ludwik Boratyński, *Przyczynek do dziejów pierwszych stosunków handlowych Gdańska z Włochami, a w szczególności z Wenecją* (Kraków: Akademia Umiejętności, 1908).

²⁰ Józef Garbacik, „Polska wobec konfliktu Pawła V z Wenecją”, *Collectanea Theologica* 19 (1938). Zob. także Józef Garbacik, „Le relazioni turco-polacche tra XVI e XVII secolo alla luce dei rapporti e dei dispacci dei baili veneziani a Costantinopoli”, w *Italia, Venezia e Polonia tra Umanesimo e Rinascimento* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1967), 215–232.

²¹ Stanisław Kot, *Venezia vista dai Polacchi nel corso dei secoli* (Venezia: [s.n.], 1947); zob. także: „Wenecja w oczach Polaków”, w Stanisław Kot, *Polska złotego wieku a Europa. Studia i szkice*, wybór Henryk Barycz (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1987).

lajcami polsko-weneckimi rozciągały się od epoki przełomu średniowiecza i epoki nowożytnej przez wiek XVII do końca XVIII stulecia. W drugiej połowie XX wieku w krakowskim środowisku historycznym Stanisław Cynarski poświęcił swe badania myśli Paolo Sarpiego²², zaś Danuta Quirini-Popławska podjęła próbę:

przedstawienia złożonych dziejów Wenecji w okresie jej największego rozkwitu oraz rozwoju jej mitu, tj. schyłku średniowiecza. Historia miasta – pośrednika, informatora i mediatora, miejsca narodzin służb dyplomatycznych, w którym decydowały się nierzadko losy Włoch, warunkujące nieraz politykę państw europejskich. Miasta – emporium, wielkiego targu i spotkań wielojęzycznych „ludzi interesu”, łączącego Wschód z Zachodem i Północ z Południem²³.

Z kolei Jan Pachoński odnosił się do wątków relacji polsko-weneckich w końcu XVIII wieku w kontekście badań nad Legionami Polskimi oraz postacią gen. Jana Henryka Dąbrowskiego²⁴.

Znaczenie dla dawnej Polski stosunków dyplomatycznych z Wenecją nie budzi żadnych wątpliwości. Potwierdza to szereg publikacji, w których *Serenissima Repubblica di Venezia* jest traktowana – z punktu widzenia roli jaką odegrała w dziejach dyplomacji polskiej – jako temat wręcz priorytetowy. W poznaniu tych relacji istotną rolę odegrały również dwudziestowieczne polsko-weneckie konferencje naukowe, przybliżające wspólne problemy zarówno polskiemu, jak i włoskiemu środowisku naukowemu²⁵.

W znacznie mniejszym stopniu – niż to dotyczyło relacji ze Stolicą Apostolską czy z Wenecją – podejmowane były zagadnienia politycznych związków z Florencją oraz Wielkim Księstwem Toskanii. I tu znowu zasadnicze publikacje były autorstwa Danuty Quirini-Popławskiej²⁶. Należy też podkreślić, iż nie zapomniała

²² Stanisław Cynarski, „Paolo Sarpi i jego związki z Polską”, *Zeszyty Naukowe UJ* 220, *Prace Historyczne* 29 (1969).

²³ Danuta Quirini-Popławska, *Urbs populosissima, opulentissima, liberalissima. Mit czy rzeczywistość późnośredniowiecznej Wenecji?* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1997), 8.

²⁴ Jan Pachoński, „Emigracja polska w Wenecji 1794–1797”, *Kwartalnik Historyczny* 75 (1968); Jan Pachoński, *Legiony Polskie 1794–1807. Prawda i legenda*, I–IV (Warszawa: Wydawnictwo MON, 1969–1979); Jan Pachoński, *General Jan Henryk Dąbrowski 1755–1818* (Warszawa: Wydawnictwo MON, 1981).

²⁵ W tym kontekście warto też przypomnieć polsko-włoską konferencję, zorganizowaną pod patronatem i z udziałem Profesora Józefa Andrzeja Gierowskiego (po której nie pozostała jednak publikacja drukowana) zatytułowana „Upadek Najjaśniejszych – La caduta delle Serenissime” poświęcona refleksjom i analizie porównawczej upadku – niemal w tym samym czasie Rzeczypospolitej Polsko-Litewskiej (1795) i Rzeczypospolitej Weneckiej (1797). W konferencji tej ze strony polskiej uczestniczyli Józef Andrzej Gierowski, Mariusz Markiewicz, Andrzej Kamiński i Stefan Bielański, zaś z włoskiej Giovanna Motta, Marco Jacov, Gaetano Platania oraz Antonello Biagini.

²⁶ Danuta Quirini-Popławska, „La corte toscana e la terza elezione in Polonia”, *Studia Italo-Polonica* 1 (1982): 49–66; Danuta Quirini-Popławska, „Dwór medycejski i Habsburgowie a trzecia elekcja w Polsce”, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* XLII (1998). Zob. także: *Związki artystyczne dworu medycejskiego z Europą Środkową w ostatniej ćwierci XVI wieku:*

w swych badaniach o roli „mniejszych” państw włoskich, dostrzegając znaczenie Księstwa Ferrary i Modeny pod panowaniem dynastii d’Este. Umiejętne połączenie analizy zagadnień z zakresu stosunków politycznych z aspektami dziejów ekonomicznych znajduje się w źródłowej pracy tej samej autorki poświęconej działalności Sebastiana Montelupiego w Krakowie w drugiej połowie XVI wieku. W rozdziale IV, zatytułowanym *Informatore dei Duchi di Toscana in Polonia*, w sposób syntetyczny autorka przedstawia nie tylko relacje polsko-toskańskie w drugiej połowie XVI wieku, ale całokształt mapy politycznej Włoch²⁷.

Zainteresowanie postacią królowej Polski oraz księżnej Bari i Rossano, czyli Boną Sforzą, datuje się wśród krakowskich historyków jeszcze od czasów Kazimierza Chłędowskiego, autora *Historii neapolitańskich* oraz życiorysu *Królowej Bony*²⁸, a zwłaszcza prac autorstwa Wojciecha Pociechy²⁹. Należy też odnotować współczesne publikacje Stanisława Cynarskiego i Ryszarda Skowrona (w tym także w języku włoskim), dotyczące politycznych aspektów spadku po królowej Bonie³⁰. Istotne są tu również refleksje na temat włoskiego południa skreślone

wybrana korespondencja z *Archivio di Stato we Florencji*, oprac. i wstęp Danuta Quirini-Popławska (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2006).

²⁷ Danuta Quirini-Popławska, *Działalność Sebastiana Montelupiego w Krakowie XVI wieku* (Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1980). Zob.: Danuta Quirini-Popławska, *Działalność Włochów w Polsce w I połowie XVI wieku: na dworze królewskim, w dyplomacji i hierarchii kościelnej* (Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo PAN, 1973); Danuta Quirini-Popławska, „Montelupi (Monte Lupi de Mari) Sebastian”, *Polski Słownik Biograficzny*, XXI (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1976), 668–670; Danuta Quirini-Popławska, *Korespondencja Sebastiana i Valeria Montelupich 1556–1609* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986).

²⁸ Kazimierz Chłędowski, *Historie neapolitańskie. Wiek XIV–XVIII* (Kraków: G. Gebethner, Spółka Lwów – H. Altenberg. G. Seyfarth. E. Wende i sp., 1917); Kazimierz Chłędowski, *Królowa Bona. Obrazy czasu i ludzi* (Lwów: Gebethner i Wolff, 1876). Na temat twórczości Chłędowskiego zob.: *Kazimierz Chłędowski – pisarz i badacz kultury*, red. Jerzy Miziołek, Jacek Maj (Krosno: Muzeum Podkarpackie, 2007).

²⁹ Władysław Pociecha, „Bona Sforza d’Aragona”, w *Polski Słownik Biograficzny*, II (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1938); Władysław Pociecha, *Królowa Bona (1494–1557). Czasy i ludzie Odrodzenia*, t. I–II (Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1949) (t. III–IV, Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1958). Zob. także: Tadeusz Ulewicz, „Znaczenie prestiżowe Bony i świadectwa włoskie okresu”, w *Iter Romano-Italicum Polonorum czyli o związkach umysłowo-kulturalnych Polski z Włochami w wiekach średnich i renesansie* (Kraków: Universitas, 1999), 174–186 oraz w tej samej publikacji: „Nasilenie się powiązań umysłowo-cywilizacyjnych z Włochami w okresie schyłkowym polskiego Renesansu”, w *Iter Romano-Italicum Polonorum czyli o związkach umysłowo-kulturalnych Polski z Włochami w wiekach średnich i renesansie* (Kraków: Universitas, 1999), 270–280 i „Na progu barokowego sarmatyzmu, czyli zamknięcie, które winno być raczej zachętą niż pożegnaniem”, w *Iter Romano-Italicum Polonorum czyli o związkach umysłowo-kulturalnych Polski z Włochami w wiekach średnich i renesansie* (Kraków: Universitas, 1999), 281–291.

³⁰ Stanisław Cynarski, „Sprawa ostatniego testamentu królowej Bony”, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne* 56 (1977); Stanisław Cynarski, „Il ruolo del cardinale Hosio nell’azione diplomatica condotta dalla corte reale negli anni 1558–1572 per riacquistare l’eredità della Regina Bona”, przeł. Maria Olszańska, Salvatore Esposito, *Studia Italo-Polonica* 3, *Zeszyty Naukowe UJ, Prace Historyczne* 86 (1987): 29–41, a także

piórem Stanisława Grzybowskiego, podkreślającego, iż Polacy podróżujący w epoce nowożytnej po Półwyspie Apenińskim „czerpali wiedzę o Italii na podstawie znajomości jej niewielkiej części czy nawet trasy podróźniczej przez Wenecję i Florencję do Rzymu [...]”. Natomiast w odniesieniu do południa, notabene w XVI i XVII wieku posiadłości habsburskich, „widzieli wówczas Polacy (i nie tylko Polacy) jedynie ciekawostki turystyczne, a ich opinie obracały się w kręgu stereotypów, mających długi żywot i wciąż jeszcze aktualnych”³¹.

W drugiej połowie XX wieku rozwijały się badania z zakresu polsko-włoskich relacji kulturalnych i naukowych. Znaczącą rolę odgrywali uczeni działający w od lat w środowisku krakowskim – Henryk Barycz³² oraz Tadeusz Ulewicz³³, który to w publikacji analizującej obszerną literaturę przedmiotu przypominał o polskiej wręcz „atawistycznej tęsknocie do Włoch, jako do kolebki kultury łacińskiej, a dla nas zwłaszcza chrześcijańskiej – przy równoczesnym wszelako także szlaku powrotnym „z ziemi włoskiej” wiodącym nad Wisłę, Wartę czy Niemen”³⁴.

Badania nad studiami włoskimi Polaków w dobie Renesansu, prowadzone jeszcze pod koniec XIX wieku i przed drugą wojną światową przez Stanisława Windakiewicza³⁵, a w okresie międzywojennym i powojennym przez Wojciecha

Ryszard Skowron, „L’eredità di Bona come oggetto di gioco sull’arena internazionale nel XVI e XVII secolo”, w *Bona Sforza. Regina di Polonia e duchessa di Bari* (Roma: Nuova comunicazione, 2001).

³¹ Stanisław Grzybowski, „Polskie refleksje na temat włoskiego Południa (Stereotypy, porównania, postulaty)”, w *Włochy a Polska – wzajemne spojrzenia. Księga referatów międzynarodowej sesji naukowej w Uniwersytecie Łódzkim 15–17 października 1997 r.*, cz. 1: *W kręgu staropolskim*, red. Jan Okoń, przy współpracy Michał Kurana i Magdaleny Kwiek (Łódź: Uniwersytet Łódzki, 1998), 29.

³² Henryk Barycz, *Spojrzenie w przeszłość polsko-włoską* (Kraków: Ossolineum, 1965), a także: Henryk Barycz, „Z ech polsko-rzymskiej przeszłości kulturalnej”, *Nasza Przeszłość* 8 (1958): 203–229; Henryk Barycz, „O pierwszej bibliotece polskiej w Rzymie”, w *Studi in onore di Enrico Lo Gatto e di Giovanni Maver* (Firenze: Sansoni, 1962), 65–72; Henryk Barycz, „Italofilia e italofofia nella Polonia del Cinque- e del Seicento”, w *Italia, Venezia e Polonia tra Umanesimo e Rinascimento*, red. Mieczysław Brahmmer (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1967), 142–158; Henryk Barycz, „W kręgu usiłowań stworzenia i wydania w Rzymie oficjalnej historii Polski (1513–1515)”, *Ricerche slavistiche XVII–XIX* (1970–1972): 13–34; Henryk Barycz, „Roma nella cultura intellettuale del Barocco polacco”, w *Barocco fra Italia e Polonia*, red. Jan Ślaski (Warszawa 1977), 211–228.

³³ Tadeusz Ulewicz, „Związki kulturalno-literackie Polski z Włochami w wiekach średnich i renesansie. Ogólny szkic panoramiczny”, w *Literatura staropolska w kontekście europejskim (Związki i analogie). Materiały konferencji naukowej poświęconej zagadnieniom komparatystyki (27–29 X 1975)*, red. Teresa Michałowska i Jan Ślaski (Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1977); Tadeusz Ulewicz, *Iter Romano-Italicum Polonorum czyli o związkach umysłowo-kulturalnych Polski z Włochami w wiekach średnich i renesansie* (Kraków: Universitas, 1999).

³⁴ Ulewicz, *Iter*, 8.

³⁵ Stanisław Windakiewicz w latach 1912–1934 kierował na Uniwersytecie Jagiellońskim II Katedrą Historii Literatury Polskiej. W kręgu jego rozległych zainteresowań twórczych i naukowych były takie zagadnienia jak „historia literatury polskiego Odrodzenia

Pociechę, Stanisława Kota i wspomnianych wyżej Henryka Barycza oraz Tadeusza Ulewicza, dotyczyły zwłaszcza Padwy³⁶ i Bolonii³⁷. Warto w tym miejscu przypomnieć także wyjątkową publikację przygotowaną przez Uniwersytet Jagielloński w 1988 roku na specjalną okoliczność – 900-lecia Uniwersytetu w Bolonii³⁸.

Odrębne, a zarazem znaczące miejsce w krakowskich badaniach nad relacjami polsko-włoskimi, zajęły podróże Polaków podejmowane szczególnie w okresie Odrodzenia do innych – niż wymienione wyżej – miast i obszarów Włoch, takich jak Siena, Ferrara, Florencja czy Neapol³⁹. Niewątpliwie jednak największym

i romantyzmu, dzieje polsko-włoskich stosunków kulturalnych, dzieje teatru polskiego, literatura polsko-łacińska. Uważany był za doskonałego znawcę literatury staropolskiej”, Marmon, *Krakowskie środowisko*, 21.

³⁶ Stanisław Windakiewicz, *Padwa. Studium z dziejów cywilizacji polskiej* (Kraków: F. Kluczycki, 1891); Stanisław Windakiewicz, *Polacy w Padwie* (Kraków: [s.n.], 1922) (w wersji włoskiej: *I Polacchi a Padova*); Henryk Barycz, „Padova nel Seicento nella vita intellettuale polacca”, w *Venezia e la Polonia nei secoli dal XVII al XIX*, red. Luigi Cini (Venezia-Roma: Istituto per la Collaborazione Culturale, 1965), 217–235; Henryk Barycz, „Wstęp”, w *Archiwum nacji polskiej w Uniwersytecie Padewskim*, red. Henryk Barycz (Wrocław: Ossolineum, 1971); Tadeusz Ulewicz, „Pisarze polscy wieku XVI w kręgu humanistycznym Padwy i Wenecji (Uwagi i propozycje)”, *Ruch Literacki* VIII, z. 1 (1967): 1–11; Henryk Barycz, „Gli scrittori polacchi del’500 nell’ambiente umanistico di Padova e di Venezia (Osservazioni e proposte)”, w *Italia, Venezia e Polonia tra umanesimo e rinascimento*, red. Mieczysław Brahmmer (Wrocław: Ossolineum, 1967), 83–102; Henryk Barycz, „L’enigmatica Accademia degli studenti polacchi a Padova (negli anni 1547–1549 ca)”, *Atti e Memorie dell’Accademia Patavina di Scienze, Lettere ed Arti*, vol. C (1987–1988), Parte III: Classe di Scienze Morali, Lettere ed Arti (Padova: Societa cooperativa tipografica, 1989), 87–93.

³⁷ Stanisław Windakiewicz, „Bologna i Polska”, *Przegląd Polski* 88 (1888); Władysław Pocięcha, „Ze studiów bolońskich Jana Łaskiego”, *Reformacja w Polsce* IV (1926): 140–145; Stanisław Kot, *Le relazioni secolari della Polonia con Bologna. Conferenza tenuta il 9 gennaio 1948 nell’Accademia delle Scienze dell’Istituto di Bologna* (Bologna: Istituto per la Storia dell’Università, 1949); Henryk Barycz, „Bologna nella civiltà polacca tra Medioevo e Rinascimento”, w *Italia, Venezia e Polonia tra Medioevo e età moderna*, red. Vittore Branca, Sante Graciotii (Firenze: Fondazione Giorgio Cini Onlus, 1980), 19–44; Henryk Barycz, „Alcune pagine dalla storia dei rapporti polacco-bolognesi”, *Studia Italo-Polonica* 1 (1982): 33–38.

³⁸ *Commentationes historicae. Almae matri studiorum Bononiensi novem saecula feliciter celebranti ab Universitate Iagellonica Cracoviensi oblatae*, red. Stanisław Cynarski, Józef Andrzej Gierowski, Lesze Hajdukiewicz, R.C. Lewański, Danuta Quirini-Popławska, Tadeusz Ulewicz, przeł. Salvatore Esposito, Maria Olszańska (Warszawa-Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988). Zob. zwłaszcza: Józef Andrzej Gierowski, „Wstęp”, 7–23; Janusz Sondel, „L’ambiente giuridico dell’antica Polonia nel raggio di influenza dell’Università di Bologna”, 91–101; I. Malinowska-Kwiatkowska, „Sulla presenza della dottrina della scuola bolognese nella cultura giuridica polacca nei secoli XIII–XVII”, 103–110; Danuta Quirini-Popławska, „I visitatori Polacchi del museo di oggetti naturali di Ulisse Aldrovandi”, 147–165. Zob. także podsumowanie bolońskich obchodów w Tadeusz Ulewicz, „Celebrazioni polacco-bolognesi (il Nono Centenario dell’Università di Bologna)”, *Studia Italo-Polonica* 4 (1991): 131–137.

³⁹ Zob.: Kazimierz Chłędowski, *Siena* (Kraków: [s.n.], 1904); Warszawa 1960; Kazimierz Chłędowski, *Dwór w Ferrarze* (Lwów: H. Altenberg, 1907); Warszawa-Kraków 1958;

zainteresowaniem polskich autorów cieszył się zasadniczy szlak podróży i pielgrzymek przez „wszystkie drogi” prowadzące do Rzymu⁴⁰.

W krakowskich badaniach odnoszących się do szeroko rozumianej problematyki włoskiej nie mogło zabraknąć zagadnień związanych z religią katolicką, zwłaszcza działalnością jezuitów, a także nowych badań (podejmowanych i realizowanych na przełomie XX i XXI w.) nad relacjami Rzeczypospolitej ze Stolicą Apostolską w okresie od XVI do XVIII stulecia. W okresie międzywojennym badania były prowadzone przez historyków związanych z Wydziałem Teologicznym UJ, w szczególności zaś z Katedrami: Kościoła Powszechnego (kierowaną w latach 1927–1951 przez biskupa Michała Godlewskiego) oraz Kościoła w Polsce (do 1930 pod kierownictwem mediewisty Jana Fijałka, a w latach 1932–1954 Tadeusza Glemmy, biografą biskupa chełmińskiego Piotra Kostki, będącego źródłem wiedzy dla Giovanniego Botera, autora ważnych dzieł historycznych, politycznych i geograficznych przełomu XVI i XVII wieku)⁴¹.

W opisanu dziejów Towarzystwa Jezusowego w czasach Polski nowożytnej istotną rolę odegrał, prowadząc w końcu XIX i na początku XX wieku indywidualną działalność badawczą, ksiądz Stanisław Załęski SJ (1843–1908), o którym Stanisław Cieślak SJ pisał, iż znany był przede wszystkim „z monumentalnego dzieła *Jezuici w Polsce*, które stanowi istotny wkład do dziejów Kościoła i kultury narodowej”, zauważając zarazem, iż było ono „owocem wielu dziesiątek lat niezamordowanej pracy” autora oraz „świadectwem jego zdolności, energii i pasji badawczej, rzetelności naukowej, gruntownej znajomości źródeł archiwalnych w kraju i za granicą. [...] do dziś należy ono do klasycznych pozycji w historiografii polskiej”⁴². W okresie międzywojennym ukazały się natomiast ważne w tym zakresie prace księdza Stanisława Bednarskiego SJ (1896–1942)⁴³, który –

Podróż królewicza Władysława Wazy do krajów Europy zachodniej w latach 1624–1625 w świetle ówczesnej relacji, red. Adam Przyboś (Kraków: Wydawn. Literackie, 1977); Henryk Barycz, „Podróże polskie do Neapolu w wiekach XV–XVIII”, *Przegląd Współczesny XVII* (1938): 22–24 [przedruk w Henryk Barycz, *Spojrzenie w przeszłość polsko-włoską* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1965).

⁴⁰ Kazimierz Chłędowski, *Rzym. Ludzie Baroku* (Wrocław: Jasieńczyk, 1920); Warszawa 1957. Tematyka podróży do Rzymu była także przedmiotem obrad konferencji w Łodzi w 1997 r., a następnie pokonferencyjnej publikacji: *Włochy a Polska – wzajemne spojrzenia. Księga referatów międzynarodowej sesji naukowej w Uniwersytecie Łódzkim 15–17 października 1997 r.*, red. Jan Okoń, przy współpracy Michał Kurana i Magdaleny Kwiek (Łódź: Uniwersytet Łódzki, 1998). Zob. Cz. 1: *W kręgu staropolskim*, 15–136, w szczególności teksty: Andrzej Obrębski, „Rzymska podróż Piotra Dunin-Wolskiego (1579–1582)”, 46–60 oraz Tadeusz Ulewicz, „Na szlaku rzymsko-Piotrowym”, 15–28. Zob. również: Danuta Quirini-Popławska, „La sessione scientifica «Viaggiatori polacchi in Italia» – resoconto”, *Studia Italo-Polonica*, 129–130.

⁴¹ Na temat Katedr Historii Kościoła zob.: Marmon, *Krakowskie środowisko*, 28. Zob. także Tadeusz Glemma, „Piotr Kostka. Lata młodości i działalność polityczna 1532–1595”, *Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu* 61, z. 2 (1956).

⁴² Stanisław Cieślak, „Ksiądz Stanisław Załęski SJ (1843–1908) – dziejopis jezuitów”, w *Krakowskie środowisko historyczne. Ludzie – idee – dzieła*, red. Janusz Smołucha, Tomasz Gąsowski (Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Umiejętności, 2018), 270, 288.

⁴³ Stanisław Bednarski SJ, „Stosunki kardynała R. Bellarmina z Polską i Polakami”, *Przegląd Powszechny* XLV, 178 (1928): 73–96 oraz 150–174; Stanisław Bednarski SJ, „Polonica

zdaniem Justyny Łukaszewskiej-Haberkowej – był „właściwym twórcą historiografii jezuickiej w XX w.”, a jego następcami byli inni historycy wywodzący się ze środowiska jezuickiego, tacy jak Jan Popłatek SJ (1903–1955), Bronisław Natoński SJ (1914–1989), a także Ludwik Grzebień SJ i Janusz Paszcenda SJ. Autorem szeregu publikacji odnoszących się do działalności zakonu w XVI i XVII wieku był również Stanisław Obirek⁴⁴.

Osobne miejsce – w kontekście relacji polsko-włoskich i ze względu na wkład włoskich uczonych – zajmuje publikacja z 2012 roku pod redakcją Danuty Quirini-Popławskiej, będąca pokłosiem wielowątkowej konferencji poświęconej postaci Antonia Possevina SJ (1533–1611)⁴⁵. Celem naukowym było zaś:

syntheticzne przedstawienie życia i dzieła Possevina przez autorów reprezentujących różne ośrodki badawcze oraz różne dyscypliny naukowe. Nie byłyby one pełne bez ukazania go w szerszym kontekście, a więc nakreślenia sytuacji politycznej i religijnej ówczesnej Europy w drugiej połowie XVI i początkach XVII wieku⁴⁶.

w archiwach jezuickich”, *Nauka Polska* 20 (1935): 141–167. Zob.: Janusz Paszcenda, „O. Stanisław Bednarski SJ (1896–1942). Wspomnienie w 60. Rocznicę śmierci”, *Przegląd Powszechny* 7–8 (2002): 141–149.

⁴⁴ Justyna Łukaszewska-Haberkowa, „Historiografia jezuicka w Krakowie w XX w.”, w *Krakowskie środowisko historyczne. Ludzie – idee – dzieła*, red. Janusz Smołucha, Tomasz Gąsowski (Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Umiejętności, 2018), 293–304. Zob. również teksty poświęcone historykom krakowskim z innych domów zakonnych oraz historyków dziejów domów zakonnych: Wiktor Szymborski, „Krakowscy dominikanie i ich wkład w rozwój historiografii polskiej”, w *Krakowskie środowisko historyczne. Ludzie – idee – dzieła*, red. Janusz Smołucha, Tomasz Gąsowski (Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Umiejętności, 2018), 305–338; Andrzej Bruździński, „Historycy zakonów na Wydziale Historii Kościoła Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie”, w *Krakowskie środowisko historyczne. Ludzie – idee – dzieła*, red. Janusz Smołucha, Tomasz Gąsowski (Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Umiejętności, 2018), 339–353. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, opr. Ludwik Grzebień przy współpracy zespołu jezuitów (Kraków: Wydawnictwo WAM, 1996), a także: *Jezuici a kultura polska. Materiały sympozjum*, red. Ludwik Grzebień i Stanisław Obirek (Kraków: Wydawnictwo WAM, 1993). Zob. również: Stanisław Obirek, *Jezuici w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1564–1668. Działalność religijna, społeczno-kulturalna i polityczna* (Kraków: WFTJ, 1994); Stanisław Obirek, „Antymakiawelizm jezuicki”, w *Jezuicka ars educandi. Prace ofiarowane Ks. L. Piechnikowi SJ* (Kraków: Wydawnictwo WAM, 1995), 149–154; Stanisław Obirek, *Jezuici na dworach Batorego i Wazów. Wpływ kapelanów dworskich i wychowawców książąt na postawy panujących i politykę państwa 1580–1668* (Kraków: WFTJ, 1996); Stanisław Obirek, „Antonio Possevino SJ i jego misja do Szwecji”, *Nasza Przeszość* 88 (1997), 91–108.

⁴⁵ *Antonio Possevino SJ (1533–1611). Życie i dzieło na tle epoki*, red. Danuta Quirini-Popławska (Kraków: Akademia Ignatianum Wydawnictwo WAM, 2012).

⁴⁶ Danuta Quirini-Popławska, „Wstęp”, w *Antonio Possevino SJ (1533–1611). Życie i dzieło na tle epoki*, red. Danuta Quirini-Popławska (Kraków: Akademia Ignatianum Wydawnictwo WAM, 2012), 11. Zagadnienia odnoszące się do Włoch i do relacji polsko-włoskich, zwłaszcza relacji religijnych, znajdują się również w publikacji: *Itinera clericorum. Kulturotwórcze i religijne aspekty podróży duchownych*, red. Danuta Quirini-Popławska i Łukasz Burkiewicz (Kraków: Akademia Ignatianum Wydawnictwo WAM, 2014).

Niewątpliwie też wzrost zainteresowania, a w efekcie szereg publikacji na podstawie bogatej bazy źródłowej, nastąpił – w odniesieniu do tematyki relacji dawnej Rzeczypospolitej ze Stolicą Apostolską – w ostatniej dekadzie XX wieku oraz w pierwszych dziesięcioleciach XXI stulecia. W dużej mierze było to rezultatem działalności krakowskiego środowiska historycznego oraz historyków wywodzących się z tego środowiska⁴⁷.

Jednym z ciekawszych obszarów badawczych rozwijanych w środowisku krakowskim jest – mająca już długą tradycję – historia prawa i ustroju oraz doktryn myśli politycznej epoki nowożytnej⁴⁸. W zakresie dziejów doktryn polityczno-prawnych problematyka włoska związana jest przede wszystkim z pracami badawczymi Konstantego Grzybowskiego (1901–1970), autora wybitnego „Wstępu” do *Księcia Machiavellego*⁴⁹, kontynuowana przez jego ucznia i współpracownika, prof. Wiesława Kozuba-Ciembroniewicza (1944–2015), autora między innymi ar-

⁴⁷ Zob.: *Sztuka roztropności. Dyplomacja Stolicy Apostolskiej wobec Rzeczypospolitej, Europy i świata w epoce nowożytnej i XX wieku. Zbiór studiów*, red. Krzysztof Ożóg, Ryszard Skowron (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2020). Zawiera .in. teksty odnoszące się do relacji ze Stolicą Apostolską w wieku XVI: Janusz Smołucha, „Legacja kardynała Enrica Caetaniego do Rzeczypospolitej w latach 1596–1597 w świetle instrukcji generalnych z czasów pontyfikatu papieża Klemensa VIII”, 91–105), w wieku XVII: Dorota Gregorowicz, „Problem papieskiej neutralności wobec rywalizacji o tron w Rzeczypospolitej w wyniku abdykacji Jana Kazimierza Wazy”, 141–161, a także tekst odnoszący się do XVIII stulecia: Wojciech Kęder, „Funkcjonowanie nuncjatury warszawskiej w strukturze nuncjatur apostolskich w pierwszym etapie rządów Stanisława Augusta (1763–1773)”, 53–63). Warto przy tym odnotować własne pozycje książkowe odnoszące się każda do innego stulecia epoki nowożytnej (od XVI do XVIII wieku): Janusz Smołucha, *Papieżstwo a Polska w latach 1484–1526. Kontakty na tle zagrożenia tureckiego* (Kraków: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego „Societas Vistulana”, 1999); Janusz Smołucha, *Polityka Kurii Rzymskiej wobec Czech i krajów sąsiednich* (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2008); Dorota Gregorowicz, *Tiara w grze o Koronę. Stolica Apostolska wobec elekcji w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w drugiej połowie XVI wieku* (Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Umiejętności, 2019); Wojciech Kęder, *Stolica Apostolska wobec Rzeczypospolitej w okresie konfederacji barskiej 1767–1773* (Opole: Wydawnictwo Świętego Krzyża, 2006). Zob. również: Krzysztof Baczkowski, *Państwa Europy środkowo-wschodniej wobec antytureckich projektów Innocentego VIII (1484-1492)* (Kraków: Wydawnictwo Instytutu Teologicznego Księży Misjonarzy, 1990); Krzysztof Baczkowski, „Próby włączenia państw jagiellońskich do koalicji antytureckiej przez papieża Aleksandra VI na przełomie XV i XVI wieku”, *Nasza Przeszość* 81 (1994): 4; Janusz Smołucha, „Misja legata Achillesa de Grassisa do państw jagiellońskich w roku 1510”, *Studia Historyczne* 37/4 (1994): 461–476; Janusz Smołucha, „Działalność Achillesa de Grassisa jako kardynała protektora Polski przy Stolicy Apostolskiej w latach 1511–1523”, *Nasza Przeszość* 87 (1997): 147–165.

⁴⁸ Tradycje badań krakowskich związane są – w odniesieniu do historii prawa i ustroju Polski – z działalnością Stanisława Kutrzeby, a w kontekście historii doktryn prawnych – Stanisława Estreichera. Kierowana przez Estreichera (w latach 1902–1939) Katedra Prawa Niemieckiego „obejmowała swym zakresem badawczym i dydaktyką uniwersytecką całość powszechnej historii prawa. W badaniach historycznoprawnych za najważniejsze uważał metodę porównawczą, uwzględniającą szeroko stosunki gospodarcze, polityczne, społeczne i etyczne”, Marmon, *Krakowskie środowisko*, 26. Jednym z uczniów Estreichera był Konstanty Grzybowski: Marmon, *Krakowskie środowisko*, 26.

⁴⁹ Konstanty Grzybowski, „Wstęp”, w: Mikołaj Machiaveli, *Książę*, przeł. Wincenty Rzymowski, oprac. Konstanty Grzybowski (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1969), 1979,

tykułu o specyficznej (z oczywistymi intencjami politycznymi) interpretacji myśli Machiavellego przez „wodza” faszyzmu, Benito Mussoliniego⁵⁰. Postać i dzieła Machiavellego były i są nadal przedmiotem badań także dla innych krakowskich uczonych, począwszy od Adama Krzyżanowskiego (1873–1963)⁵¹ i historyka Henryka Barycza⁵² przez prace badawcze italianistki Henryki Młynarskiej⁵³ po politologów: Dorotę Pietrzyk-Reeves i Piotra Kimlę⁵⁴. Również w ramach badań nad filozofią dziejów oraz w kontekście rozważań nad kształtowaniem się nowożytnego państwa historyk filozofii politycznej, Bogdan Szlachta, analizował myśl autora *Księcia*, zauważając, iż w tym właśnie dziele „możemy dostrzec próby ukazania sposobów utrzymania przez władcę «stanu rządu» albo sposobów, jakich pretendent do takiego stanu winien się imać celem jego ustanowienia, a równocześnie ustanowienia nowego bytu politycznego”⁵⁵. Nie można w tym kontekście zapominać o krytycznych wobec myśli Machiavellego tezach Andrzeja Nowaka, uważającego, iż Sekretarz Florencki „nie tylko opisał świat pozbawiony ładu moralnego, ale też opisał radykalnego tego stanu konsekwencje, stając się w tym sensie rzeczywistym prorokiem rewolucji: rewolucji nihilizmu. Pierwszym, nie ostatnim”⁵⁶.

1980, Biblioteka Narodowa, seria II, 159; De Agostini, Warszawa 2001; MT Biznes, Warszawa 2009. Tekst Grzybowskiemu został także przetłumaczony na język włoski przez Bogumiłę Bielańską i opublikowany w: Wiesław Kozub-Ciembroniewicz, Stefan Bielański, M. Kiwior-Filo, *Il Commento di Konstanty Grzybowski a „Il Principe” di Niccolò Machiavelli. Saggi e studi* (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2015). Zob. także: Konstanty Grzybowski, Machiavelli – człowiek Średniowiecza, w *Niccolò Machiavelli. Paradoksy losów doktryny* (Warszawa: Książka i Wiedza, 1973), a także *Konstanty Grzybowski – myśliciel sceptyczny*, red. Wiesław Kozub-Ciembroniewicz (Kraków: Księg. Akademicka, 2000).

⁵⁰ Wiesław Kozub-Ciembroniewicz, „Makiawelowski «Książę» w interpretacji Benito Mussoliniego”, *Acta Universitatis Wratislaviensis. Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi* 11 (1987): 279–297.

⁵¹ Adam Krzyżanowski, „Machiavelli”, *Sprawozdania z Posiedzeń i Czynności Polskiej Akademii Umiejętności*, XLVII, 5 (1946). Zob.: Dariusz Grzybek, *Nauka czy ideologia. Biografia intelektualna Adama Krzyżanowskiego* (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2005).

⁵² Henryk Barycz, „Myśl i legenda Machiavellego w Polsce w XVI i XVII”, *Nauka i Sztuka* II, 2 (1946); Henryk Barycz, *Spojrzenie w przeszłość polsko-włoską* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1965), 267–299.

⁵³ Henryka Młynarska, „Machiavelli czyli o moralności heroicznej. W pięćsetną rocznicę urodzin pisarza”, *Życie Literackie* 34 (1969); Henryka Młynarska, „W pięćsetną rocznicę urodzin Machiavellego”, *Kultura i Społeczeństwo* 4 (1969); Henryka Młynarska, „Machiavelli. In margine alla storia di un nome”, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*, 71. *Studia Italo-Polonica* 1 (1982): 15–32.

⁵⁴ Dorota Pietrzyk-Reeves, „Wolność i ład republiki: włoscy humaniści i znaczenie tradycji republikańskiej”, *Politeja* 2, 14 (2010); Dorota Pietrzyk-Reeves, *Ład Rzeczypospolitej. Polska myśl polityczna XVI wieku klasyczna tradycja republikańska* (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2012); Piotr Kimla, *Historycy-politycy jako źródło realizmu politycznego. Tukidydes, Polibiusz, Machiavelli* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2009).

⁵⁵ Bogdan Szlachta, „Status/Civitas/Res Publica. Kilka uwag o kształtowaniu się nowożytnego państwa”, w Bogdan Szlachta, *Szkice z historii myśli politycznej* (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2014), 93–94.

⁵⁶ Andrzej Nowak, „Niccolò Machiavelli”, w Andrzej Nowak, *Między nieładem a niewolą. Krótka historia myśli politycznej* (Kraków: Biały Kruk, 2020), 182–209.

Badania z zakresu włoskiej myśli politycznej, ujmowane mogą być także z perspektywy w dużo większym stopniu historycznej, niż politologicznej czy prawnej⁵⁷. Takimi były prace badawcze Stanisława Kota ukazującego myśl polską w kontekście europejskim⁵⁸, Stanisława Cynarskiego w publikacjach poświęconych Paolo Sarpiemu⁵⁹ czy badania Arkadego Rzegockiego⁶⁰ oraz autora niniejszego artykułu dotyczące myśli i dzieł – oprócz cytowanego już Niccolò Machiavellego⁶¹ – Giovanniego Botera oraz Francesca Guicciardiniego. Dłuższy wymiar czasowy miały zwłaszcza badania nad myślą polityczną oraz biografistyką historyczną Botera, autora terminu „racji stanu” z 1589 roku. W tym kontekście warto zauważyć, iż pierwsza polska edycja krytyczna traktatu o takim tytule ukazała się dopiero w 2019 roku⁶². Z kolei z datą 2022 opubli-

⁵⁷ Tematyka włoska sięga w środowisku prawniczym prac badawczych oraz publikacji autorstwa Stanisława Kutrzeby (1876–1946), „Il diritto romano in Polonia fino alla fine del secolo decimottavo”, w *Le relazioni fra l'Italia e la Polonia dall'età romana ai tempi nostri* (Roma: Istituto per l'Europa Orientale, 1936), 59–80 oraz Rafała Taubenschlaga (1881–1958), *La storia della recezione del diritto romano in Polonia fino alla fine del XVI secolo* (Bologna: b.d., 1939). Znaczeniu Taubenschlaga jako historyka prawa swe prace poświęciło szereg autorów od lat 50. Do czasów nam współczesnych: W. Kozubski, „Od prawa rzymskiego do prawa antycznego (45 lat działalności naukowej Rafała Taubenschlaga)”, *Państwo i Prawo* 5 (1950): 50–54; Henryk Kupiszewski, „Rafał Taubenschlag – storico del diritto (6 maggio 1881–25 maggio 1958)”, *Bollettino dell'Istituto di Diritto Romano* 27 (1985), 103–157; Henryk Kupiszewski, „Rafał Taubenschlag – historyk prawa”, *Czasopismo Prawno-Historyczne* 38, z. 1 (1986): 111–155; Henryk Kupiszewski, „Rafał Taubenschlag (1881–1958)”, w *W kręgu wielkich humanistów – Kultura Antyczna w Uniwersytecie Warszawskim po I wojnie światowej*, red. Iza Biezuńska-Małowist (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1991), 21–37; Janusz Sondel, „Rafał Taubenschlag (1881–1958)”, w *Uczeni żydowskiego pochodzenia we współczesnych dziejach Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. Wiesław Kozub-Ciembroniewicz (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2014), 259–273. Na temat środowiska Katedry Prawa Rzymskiego UJ w okresie międzywojennym zob.: Marmon, *Krakowskie środowiska*, 25–26.

⁵⁸ Stanisław Kot, *Rzeczpospolita Polska w literaturze politycznej Zachodu* (Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza, 1919); Stanisław Kot, *Polska złotego wieku a Europa. Studia i szkice*, oprac. Henryk Barycz (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1987).

⁵⁹ Stanisław Cynarski, „Paolo Sarpi i jego związki z Polską”, *Zeszyty Naukowe UJ* 220, *Prace Historyczne*, z. 29 (1969); Stanisław Cynarski, „La conoscenza di Sarpi e delle sue opere in Polonia”, *Studia Italo-Polonica* 1 (1982): 67–75.

⁶⁰ Arkady Rzegocki, „Idea raison d'état w przeszłości i w kontekście współczesnej integracji europejskiej/The Idea of „Raison d'état” in the Past and Contemporary European Integration”, *Centrum Europejskie Natolin, EUI Research Laboratory* 6 (2003); Arkady Rzegocki, *Racja stanu a polska tradycja myślenia o polityce* (Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2008).

⁶¹ Odnośnie autora *Księcia* zob.: Niccolò Machiavelli, *Historie florenckie*, przeł. Karol Estreicher, krytyczne opracowanie przekładu S. Widlak, B. Bielańska (Warszawa-Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990); a także Michał Jaskólski, „Historie florenckie. Komentarz do polskiego wydania dzieła Machiavellego”, *Historyka. Studia Metodologiczne* 22 (1992): 81–90.

⁶² Stefan Bielański, „Le edizioni polacche dell'opera di Giovanni Botero «Le Relazioni Universali»”, *Studia Italo-Polonica* 3, *Zeszyty Naukowe UJ, Prace Historyczne* 86 (1987): 43–53; Stefan Bielański, „La biografia storica in Botero”, w *Botero e la „Ragion di Stato”*, red. A. Enzo Baldini (Firenze: Leo S. Olschki, [1992]); Stefan Bielański, *Giovanni Botero –*

kowe zostały materiały źródłowe przygotowujące do edycji krytycznej fundamentalnego dzieła z zakresu historii Włoch – szesnastowiecznej *La Historia d'Italia* Guicciardiniego⁶³.

W tej panoramie krakowskich tradycji badań nad historią powszechną obszaru Półwyspu Apenińskiego w epoce nowożytnej nie może zabraknąć odniesienia do jedynej polskiej syntezy dziejów Italii. Zgodnie z formułą cyklu „historii powszechnych” *Historia Włoch* autorstwa Józefa Andrzeja Gierowskiego obejmuje całość dziejów, od czasów prehistorycznych do najnowszych (początek lat 90. XX wieku)⁶⁴. Autor wiele miejsca poświęca dziejom włoskich państw państwowych, począwszy od okresu późnośredniowiecznego, charakteryzującego się ekspansjonizmem państw włoskich w pierwszej połowie XV wieku. Istotne miejsce zajmuje opis przemian w okresie Renesansu, a także roli Państwa Kościelnego, Piemontu i Wenecji w dobie Baroku i hegemonii hiszpańskiej. W odniesieniu do dziejów Włoch w okresie Oświecenia autor tego dzieła charakteryzuje państwa włoskie pod kątem ich stosunku do nowych prądów i idei, a zwłaszcza konieczności przeprowadzania oświeceniowych reform struktur państwowych. Stąd pojawia się dylemat stagnacji czy reform w odniesieniu do republik i Państwa Kościelnego, ale zarazem utrzymanie absolutyzmu „w starym stylu” w Królestwie Sardynii, wprowadzanie natomiast reform w państwach Burbonów oraz absolutyzmu oświeconego w Toskanii i Lombardii. W końcowej fazie włoskiego Oświecenia pojawiają się natomiast przesłanki przebudzenia poczucia wspólnoty narodowej, tej samej, którą w sposób jeszcze idealistyczny, bo nie mający przełożenia na praktykę polityczną ówczesnej epoki, przywoływał w *Księciu* Niccolò Machiavelli. Polski uczony wskazywał na fakt, iż chociaż jeszcze do lat pięćdziesiątych XVIII wieku nie doszło ze strony włoskiej do podjęcia prób zjednoczenia kraju, to istotne znaczenie miały przemiany społeczno-gospodarcze, zwłaszcza we Włoszech północnych, ale też wspomniane wcześniej różnorodne typy reform instytucjonalnych. Autor *Historii Włoch* podkreśla także rolę środowisk intelektualnych, konstatując:

już przed rewolucją francuską wśród intelektualistów włoskich budziło się po parowiekowej przerwie poczucie wspólnoty narodowej, przeciwstawiające się dominującemu poprzednio partykularyzmowi⁶⁵.

historyk i pisarz polityczny epoki kontrreformacji (Kraków: Universitas, 1995); Stefan Bielański, „Włoscy utopiści epoki nowożytnej (Machiavelli, Botero, Campanella) w polskich badaniach naukowych XX i przełomu XX/XXI wieku”, *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica* 18 (2017): 6–24 oraz Giovanni Botero, *O racji stanu*, red. Stefan Bielański, przeł. Bogumiła Bielańska (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2019).

⁶³ *Z dziejów włoskiej historiografii epoki nowożytnej. Początek wojen włoskich (1494–1495) w świetle I i II Księgi „La Historia d'Italia” Francesco Guicciardiniego. Materiały źródłowe*, oprac. Stefan Bielański, przeł. Bogumiła Bielańska (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego, 2022).

⁶⁴ Józef Andrzej Gierowski, *Historia Włoch* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1985), wyd. 2 poprawione i uzupełnione, Wrocław 1999.

⁶⁵ Gierowski, *Historia Włoch*, 304.

Nie był to jednak proces, który nie budziłby wątpliwości wśród samych Włochów, gdyż: „Zbyt silne były ciągle występujące w XVIII w. tradycje owych partykularnych odrębności, rywalizacja regionów i miast, sięgające nieraz średniowiecza, interesy władców drobnych państw i ich otoczenia, a także antagonizmy dzielące dwa najsilniejsze państwa włoskie – Królestwo Neapolu i Królestwo Sardynii”. W efekcie „niezbędny był impuls [...], by można było przełamać te opory, by stworzyć bardziej korzystne warunki do wytworzenia się poczucia narodowego jednoczącego Włochów. Taka właśnie rola przypadła rewolucji francuskiej”⁶⁶. Nie można też zapominać, iż w publikacji, w której zostały zebrane pisma Profesora Józefa Andrzeja Gierowskiego odnoszące się do roli i miejsca dawnej Rzeczypospolitej w nowożytnej Europie⁶⁷, znajdują się również teksty poświęcone tematyce włoskiej, a wśród nich podejmujący zagadnienie „wczesnego Oświecenia”, w którym jego autor zwracał uwagę na to, iż:

w ocenie związków polsko-włoskich w 1 poł. XVIII w. przeważały dotychczas problemy kontaktów artystycznych czy wydarzenia spektakularne, jak pobyt Marii Kazimiery Sobieskiej i jej synów w Rzymie. Nie negując ich roli, potrzebne wydaje się rzucanie tych związków na szersze tło przemian, dokonujących się zarówno we Włoszech, jak i w Polsce w związku z wpływami ideologii Oświecenia. Przez długi czas nie doceniano znaczenia tych przemian ani w Polsce, ani we Włoszech [...]. Wraz ze zmianą tych poglądów wyłania się nowy obraz Włoch, jako pośrednika (najważniejszego obok Niemiec) przy przenikaniu ideologii Oświecenia do Polski. Przy badaniach nad źródłem polskiego Oświecenia trzeba więc będzie więcej niż dotychczas uwagi poświęcić życiu umysłowemu we Włoszech I poł.

⁶⁶ Gierowski, *Historia Włoch*.

⁶⁷ Józef Andrzej Gierowski, *Na szlakach Rzeczypospolitej w nowożytnej Europie*, red. Andrzej K. Link-Lenczowski (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2008). Teksty Gierowskiego poświęcone problematyce włoskiej publikowane były w różnych językach (jak np. Józef Andrzej Gierowski, „La Pologne et Venise au dernier siècle des deux Républiques nobiliaires”, w *Venezia e la Polonia nei secoli dal XVII al XIX* (Venezia-Roma: Istituto per la collaborazione culturale, 1965), 133–150), natomiast w cytowanej tu publikacji ukazały się w polskiej wersji językowej: „Wczesne Oświecenie w Polsce a Włochy”, 255–265 („Il primo Illuminismo in Polonia e l'Italia”, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne* 71, *Studia Italo-Polonica* 1 (1982): 85–97); „Interwencje królowej Anny przeciw królewicza Fryderyka Augusta w świetle materiałów Archiwum Watykańskiego, 387-393, w *Czasz nowożytne. Studia poświęcone pamięci Profesora Władysława Eugeniusza Czaplińskiego w 100 rocznicę urodzin*, red. Krystyn Matwijowski (Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Miłośników Historii, 2005), 129–135); „Stolica Apostolska wobec groźby tureckiego najazdu na Polskę w 1713 roku”, 451–459, w *Religia, edukacja, kultura. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Litakowi*, red. Marian Surdacki (Lublin: TN KUL, 2002), 97–108; „Sejm z 1713 r. w relacjach nuncjusza Benedykta Odeschalchiego”, s. 461–468, w „*Studia historyczno-prawne. Prace ofiarowane Kazimierzowi Orzechowskiemu w 70 rocznicę urodzin*”, red. Krystyn Matwijowski, Stefania Ochmann-Staniszevska, *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka* 48, 2–3 (1993), 259–266; „Ostatni ambasador wenecki o Rzeczypospolitej Polsko-Litewskiej”, s.481–495, w *Munera Polonica et Slavica. S. De Fanti curante, Collana dell'Istituto di lingue e letterature dell'Europa Orientale – Università di Udine* 2 (1990): 69–84; „Państwa chrześcijańskie wobec Żydów w nowożytnej Europie”, 597–603, w *Dialog i akulturacja. Judaizm, chrześcijaństwo i islam*, red. Andrzej Pankowicz, Stefan Bielański, (Kraków: Wydawnictwo UJ, 2007), 37–43.

XVIII w., by wyjaśnić w ten sposób rodowód niektórych przynajmniej postaw, typowych dla wczesnego Oświecenia⁶⁸.

Te końcowe uwagi są również niezwykle trafnym podsumowaniem rozważań dotyczących zarówno tradycji badań nad historią Italii w epoce nowożytnej, jak i wskazaniem dotyczącym nie tylko dziejów włoskiego i polskiego Oświecenia, ale też ciągle aktualnych perspektyw badawczych.

BIBLIOGRAFIA

- Antonio Possevino SJ (1533–1611). Życie i dzieło na tle epoki*, red. Danuta Quirini-Popławska. Kraków: Akademia Ignatianum Wydawnictwo WAM, 2012.
- Baczkowski, Krzysztof. „Próby włączenia państw jagiellońskich do koalicji antytureckiej przez papieża Aleksandra VI na przełomie XV i XVI wieku”. *Nasza Przyszłość* 81 (1994): 5–50.
- Baczkowski, Krzysztof. *Państwa Europy środkowo-wschodniej wobec antytureckich projektów Innocentego VIII (1484–1492)*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Teologicznego Księży Misjonarzy, 1990.
- Barycz, Henryk. „Alcune pagine dalla storia dei rapporti polacco-bolognesi”. *Studia Italo-Polonica* 1 (1982): 33–38.
- Barycz, Henryk. „Bologna nella civiltà polacca tra Medioevo e Rinascimento”. W *Italia, Venezia e Polonia tra Medioevo e età moderna*, red. Vittore Branca, Sante Graciotii, 19–44. Firenze: Olschki, 1980.
- Barycz, Henryk. „Italo filia e italo fobia nella Polonia del Cinque- e del Seicento”. W *Italia, Venezia e Polonia tra Umanesimo e Rinascimento*, red. Mieczysław Brahmmer, 142–158. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo PAN, 1967.
- Barycz, Henryk. „Myśl i legenda Machiavellego w Polsce w XVI i XVII”. *Nauka i Sztuka* II, 2, (1946): 267–299.
- Barycz, Henryk. „O pierwszej bibliotece polskiej w Rzymie”. W *Studi in onore di Enrico Lo Gatto e di Giovanni Maver*, 65–72. Firenze: Sansoni, 1962.
- Barycz, Henryk. „Padova nel Seicento nella vita intellettuale polacca”. W *Venezia e la Polonia nei secoli dal XVII al XIX*, red. Luigi Cini, 217–235. Venezia-Roma: Olschki 1965.
- Barycz, Henryk. „Podróże polskie do Neapolu w wiekach XV–XVIII”. *Przegląd Współczesny* XVII (1938): 22–24.
- Barycz, Henryk. „Roma nella cultura intellettuale del Barocco polacco”. W *Barocco fra Italia e Polonia*, red. Jan Ślaski, 211–228. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1977.
- Barycz, Henryk. „W kręgu usiłowań stworzenia i wydania w Rzymie oficjalnej historii Polski (1513–1515)”. *Ricerche slavistiche XVII–XIX (1970–1972)*: 13–34.
- Barycz, Henryk. „Wstęp”. W *Archiwum nacji polskiej w uniwersytecie padewskim*, oprac. Henryk Barycz. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971.
- Barycz, Henryk. *Historik gniewny i niepokorny. Rzecz o Waclawie Sobieskim*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1978.
- Barycz, Henryk. *Spojrzenie w przeszłość polsko-włoską*. Kraków: Ossolineum, 1965.

⁶⁸ Józef Andrzej Gierowski, „Wczesne Oświecenie w Polsce a Włochy”, w *Na szlakach Rzeczypospolitej w nowożytnej Europie*, red. Andrzej K. Link-Lenczowski (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2008), 265.

- Barycz, Henryk. „Z ech polsko-rzymskiej przeszłości kulturalnej”. *Nasza Przeszłość* 8 (1958): 203–229.
- Bednarski, Stanisław. „Polonica w archiwach jezuickich”. *Nauka Polska* 20 (1935): 141–167.
- Bednarski, Stanisław. „Stosunki kardynała R. Bellarmina z Polską i Polakami”. *Przegląd Powszechny* XLV, 178 (1928): 73–96, 150–174.
- Bielański, Stefan. „Watykan (Państwo Kościelne)”. W *Encyklopedia Historyczna Świata*, t. IX: *Europa*, oprac. Andrzej Pankowicz i Antoni Podraza, 271–276. Kraków: Agencja Publicystyczno-Wydawnicza Opress, 2001.
- Bielański, Stefan. „Józef Feldman (1899–1946)”. W *Uczeni żydowskiego pochodzenia we współczesnych dziejach Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. Wiesław Kozub-Ciembroniewicz, 115–123. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2014.
- Bielański, Stefan. „La biografia storica in Botero”. W: *Botero e la „Ragion di Stato”*, red. A. Enzo Baldini. Firenze: Olschki, 1992.
- Bielański, Stefan. „Le edizioni polacche dell’opera di Giovanni Botero «Le Relationi Universali»”. *Zeszyty Naukowe UJ. Prace Historyczne* 86 (1987): 43–53.
- Bielański, Stefan. *Giovanni Botero – historyk i pisarz polityczny epoki kontrreformacji*. Kraków: Universitas 1995.
- Bielański, Stefan. „Włoscy utopiści epoki nowożytnej (Machiavelli, Botero, Campanella) w polskich badaniach naukowych XX i przełomu XX/XXI wieku”. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica* 18 (2017): 6–24.
- Biliński, Piotr. *Władysław Konopczyński*. Warszawa: Inicjatywa Wydawnicza „Ad Astra”, 1999.
- Błachowska, Katarzyna. „Oskar Halecki (1891–1973)”. W *Oskar Halecki, Dzieje Unii Jagiellońskiej*, oprac. Katarzyna Błachowska, 388–406. Warszawa: Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Wydawnictwo Neriton, 2013.
- Boratyński, Ludwik. „Sprawy ambasady weneckiej w Polsce za Stefana Batorego”. W *Szkice historyczne wydane ku czci prof. W. Zakrzewskiego*. Kraków: [s.n], 1908.
- Boratyński, Ludwik. *Przyczynek do dziejów pierwszych stosunków handlowych Gdańska z Włochami, a w szczególności z Wenecją*. Kraków: Akademia Umiejętności, 1908.
- Boratyński, Ludwik. *Stefan Batory i plan ligi przeciwko Turkom (1576–1584)*. Kraków: Akademia Umiejętności, 1903.
- Boratyński, Ludwik. *J.A. Caligari nuncyusz apostolski w Polsce: 1578–1581*. Kraków: Akademia Umiejętności, 1915.
- Boratyński, Ludwik. *Najdawniejsze relacje biskupów polskich o stanie diecezji (relationes status ecclesiarum) z archiwum Kongregacji del Concilio w Rzymie*. Kraków: Akademia Umiejętności, 1916.
- Boratyński, Ludwik. *Studia nad nuncyaturą polską Bolognettego (1581–1585)*. Kraków: Akademia Umiejętności, 1906.
- Boratyński, Ludwik, Edward Kuntze, Czesław Nanke. *Alberti Bolognetti Nuntii Apostolici in Polonia: epistolarum et actorum, 1–3*. Cracoviae: sumpt. Academiae Polonae Litterarum et Scientiarum, 1923–1950.
- Botero, Giovanni. *O racji stanu*, red. Stefan Bielański, przeł. Bogumiła Bielańska. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2019.
- Brahmer, Mieczysław. *Powinowactwa polsko-włoskie. Z dziejów wzajemnych stosunków kulturalnych*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1980.
- Brahmer, Mieczysław. *Z dziejów włosko-polskich stosunków kulturalnych. Studia i materiały*. Warszawa: Towarzystwo Literackie im. A. Mickiewicza, 1939.
- Bruździński, Andrzej. „Historycy zakonów na Wydziale Historii Kościoła Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie”. W *Krakowskie środowisko historyczne. Ludzie – idee – dzieła*, red. Janusz Smołucha, Tomasz Gąsowski, 339–353. Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Umiejętności, 2018.

- Chłędowski, Kazimierz. *Historie neapolitańskie. Wiek XIV–XVIII*. Kraków: G. Gebethner, Spółka, Lwów: H. Altenberg. G. Seyfarth, E. Wende i sp., 1917.
- Chłędowski, Kazimierz. *Rzym. Ludzie Baroku*. Wrocław: Jasińczyk, 1920.
- Chłędowski, Kazimierz. *Dwór w Ferrarze*. Lwów: H. Altenberg, 1907.
- Chłędowski, Kazimierz. *Królowa Bona. Obrazy czasu i ludzi*. Lwów: Gebethner i Wolff, 1876.
- Chłędowski, Kazimierz. *Siena*. Kraków: [s.n.], 1904.
- Cieślak, Stanisław. „Książd Stanisław Załęski SJ (1843–1908) – dziejopis jezuitów”. W *Krakowskie środowisko historyczne. Ludzie – idee – dzieła*, red. Janusz Smołucha, Tomasz Gąsowski, 269–291. Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Umiejętności, 2018.
- Commentationes Historicae. Almae Matri Studiorum Bononiensi Novem Saecula Feliciter Celebranti ab Universitate Jagellonica Cracoviensi Oblatae*, red. Stanisław Cynarski et al., przeł. Salvatore Esposito, Maria Olszańska. Warszawa-Kraków: Uniwersytet Jagielloński, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988.
- Cynarski, Stanisław. *Paolo Sarpi i jego związki z Polską*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1969.
- Cynarski, Stanisław. „La conoscenza di Sarpi e delle sue opere in Polonia”. *Studia Italo-Polonica* 1 (1982): 67–75.
- Cynarski, Stanisław. „Sprawa ostatniego testamentu królowej Bony”. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne* 56 (1977): 137–145.
- Cynarski, Stanisław. „Il ruolo del cardinale Hosio nell’azieme diplomatica condotta dalla corte reale negli anni 1558–1572 per riacquistare l’eredità della Regina Bona”. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne* 86 (1987): 29–41.
- Dembński, B. „Sprawozdanie z poszukiwań w archiwach rzymskich szczególnie w Archiwum Watykańskim. O materiałach do dziejów Polskich w XVI i XVII wieku”. W *Scriptores Rerum Polonicarum*, T. XII. Cracoviae: Typis L. Anczyc et Sociorum, 1888.
- Dybiec, Julian. *Polska Akademia Umiejętności 1872–1952*. Kraków: Secesja, 1993.
- Dybiec, Julian. „Krakowskie środowisko historyczne w okresie międzywojennym”. W Wacław Marmon, *Krakowskie środowisko historyczne w latach 1918–1939*, 75–86. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP, 1995.
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. Ludwik Grzebień przy współpracy zespołu jezuitów. Kraków: Wydawnictwo WAM, 1996.
- Frančić, Mirosław. „Józef Feldman (1899–1946)”. W *Złota księga Wydziału Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. Julian Dybiec, 377–387. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2000.
- Garbacik, Józef. „Le relazioni turco-polacche tra XVI e XVII secolo alla luce dei rapporti e dei dispaacci dei baili veneziani a Costantinopoli”. W *Italia, Venezia e Polonia tra Umanesimo e Rinascimento*, 215–232. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1967.
- Garbacik, Józef. „Polska wobec konfliktu Pawła V z Wenecją”. *Collectanea Theologica* 19 (1938): 145–176.
- Gąsowski, Tomasz, Janusz Smołucha. „Słowo od redaktorów”. W *Krakowskie środowisko historyczne XV–XX w. Ludzie – idee – dzieła*, red. Tomasz Gąsowski i Janusz Smołucha, 5–6. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum, 2018.
- Gierowski, Józef A. „Interwencje królowej Anny przeciw królewicza Fryderyka Augusta w świetle materiałów Archiwum Watykańskiego”. W *Czasy nowożytne. Studia poświęcone pamięci Profesora Władysława Eugeniusza Czaplńskiego w 100 rocznicę urodzin*, red. Krystyn Matwijowski, 129–135. Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Miłośników Historii 2005.

- Gierowski, Józef A. „Introduzione”. W: *Commentationes Historicae. Almae Matri Studiorum Bononiensi Novem Saecula Feliciter Celebranti ab Universitate Iagellonica Cracoviensi Oblatae*, red. Stanisław Cynarski et al., przeł. Salvatore Esposito, Maria Olszańska, 7–23. Warszawa-Kraków: Uniwersytet Jagielloński, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988.
- Gierowski, Józef A. „La Pologne et Venise au dernier siècles des deux Républiques nobiliaires”. W *Venezia e la Polonia nei secoli dal XVII al XIX*, red. Luigi Cini, 133–150. Venezia-Roma: Olschki, 1965.
- Gierowski, Józef A. „Ostatni ambasador wenecki o Rzeczypospolitej Polsko-Litewskiej”. W *Munera Polonica et Slavica*, red. Riccardo C. Lewanski, 69–84. Udine: Istituto di Lingue e Letterature dell'Europa Orientale, 1990.
- Gierowski, Józef A. „Państwa chrześcijańskie wobec Żydów w nowożytnej Europie”. W *Dialog i akulturacja. Judaizm, chrześcijaństwo i islam*, red. A. Pankowicz, Stefan Bielański, 37–43. Kraków: Wydawnictwo UJ, 2007.
- Gierowski, Józef A. „Sejm z 1713 r. w relacjach nuncjusza Benedykta Odeschalchiego”. *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka* 48, 2–3 (1993): 259–266.
- Gierowski, Józef A. „Stolica Apostolska wobec groźby tureckiego najazdu na Polskę w 1713 roku”. W *Religia, edukacja, kultura. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Litakowi*, red. M. Surdacki, 97–108. Lublin: TN KUL, 2002.
- Gierowski, Józef A. „Wczesne Oświecenie w Polsce a Włochy”. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne* 71 (1982): 85–97.
- Gierowski, Józef A. „Wczesne Oświecenie w Polsce a Włochy”. W Józef Gierowski, *Na szlakach Rzeczypospolitej w nowożytnej Europie*, red. Andrzej K. Link-Lenczowski. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2008.
- Gierowski, Józef A. *Historia Włoch*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1985.
- Gierowski, Józef A. *Na szlakach Rzeczypospolitej w nowożytnej Europie*, red. Andrzej K. Link-Lenczowski. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2008.
- Glemma, Tadeusz. *Piotr Kostka. Lata młodości i działalność polityczna 1532–1595*. Toruń: TNT, 1956.
- Gregorowicz, Dorota. „Problem papieskiej neutralności wobec rywalizacji o tron w Rzeczypospolitej w wyniku abdykacji Jana Kazimierza Wazy”. W *Sztuka roztropności. Dyplomacja Stolicy Apostolskiej wobec Rzeczypospolitej, Europy i świata w epoce nowożytnej i XX wieku. Zbiór studiów*, red. Krzysztof Ożóg, Ryszard Skowron, 141–161. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2020.
- Gregorowicz, Dorota. *Tiara w grze o Koronę. Stolica Apostolska wobec elekcji w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w drugiej połowie XVI wieku*. Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Umiejętności, 2019.
- Grzybek, Dariusz. *Nauka czy ideologia. Biografia intelektualna Adama Krzyżanowskiego*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2005.
- Grzybowski, Konstanty. „Machiavelli – człowiek Średniowiecza”. W *Niccolò Machiavelli. Paradoksy losów doktryny*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1973.
- Grzybowski, Konstanty. „Wstęp”. W Mikołaj Machiavelli, *Książę*, przeł. Wincenty Rzymowski, oprac. Konstanty Grzybowski, III–CIII. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1969.
- Grzybowski, Stanisław. „Polskie refleksje na temat włoskiego Południa (Stereotypy, porównania, postulaty)”. W *Włochy a Polska – wzajemne spojrzenia*, red. Jan Okoń, przy współpracy Michała Kurana i Magdaleny Kwiek, 15–28. Łódź: Uniwersytet Łódzki, 1998.
- Halecki, Oskar. *Dzieje Unii Jagiellońskiej*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1919–1920.
- Halecki, Oskar. *Dzieje Unii Jagiellońskiej*, t. I: *W wiekach średnich*; t. II: *W XVI wieku*, oprac. Katarzyna Błachowska. Warszawa: Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Wydawnictwo Neriton, 2013.

- Halecki, Oskar. *From Florence to Brest (1439–1596)*. Rome: Sacrum Poloniae Millennium, 1958.
- Halecki, Oskar. *Od unii florenckiej do unii brzeskiej*, t. 1–2. Rzym: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Fundacja Jana Pawła II, 1997.
- Halecki, Oskar. *Storia della Polonia*. Roma: Edizioni Hosianum, 1966.
- I.A. *Caligari nutii apostolici in Polonia epistolae et acta 1578–1581*, red. Ludwik Boratyński. Cracoviae 1915 (Monumenta Poloniae Vaticana, t. V–VII).
- Il Commento di Konstanty Grzybowski a „Il Principe” di Niccolò Machiavelli. Saggi e studi*, red. Wiesław Kozub-Ciembroniewicz, Stefan Bielański, M. Kiwior-Filo. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2015.
- Itinera Clericorum. Kulturotwórcze i Religijne Aspekty Podróży Duchownych*, red. Danuta Quirini-Popławska i Łukasz Burkiewicz. Kraków: Akademia Ignatianum Wydawnictwo WAM, 2014.
- Jaskólski, Michał. „Historie florenckie. Komentarz do polskiego wydania dzieła Machiavellego”. *Historyka. Studia Metodologiczne* 22 (1992): 81–90.
- Jezuici a kultura polska. Materiały sympozjum*, red. Ludwik Grzebień i Stanisław Obirek. Kraków: Wydawnictwo WAM, 1993.
- Kazimierz Chłędowski – pisarz i badacz kultury*, red. Jerzy Miziołek, Jacek Maj. Krosno: Muzeum Podkarpackie, 2007.
- Kęder, Wojciech. „Funkcjonowanie nuncjatury warszawskiej w strukturze nuncjatur apostolskich w pierwszym etapie rządów Stanisława Augusta (1763–1773)”. W *Sztuka roztropności. Dyplomacja Stolicy Apostolskiej wobec Rzeczypospolitej, Europy i świata w epoce nowożytnej i XX wieku. Zbiór studiów*, red. Krzysztof Ozóg, Ryszard Skowron, 53–63. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2020.
- Kęder, Wojciech. *Stolica Apostolska wobec Rzeczypospolitej w okresie konfederacji barskiej 1767–1773*. Opole: Wydawnictwo Świętego Krzyża, 2006.
- Kimla, Piotr. *Historycy-politycy jako źródło realizmu politycznego. Tukidydes, Polibiusz, Machiavelli*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2009.
- Konstanty Grzybowski – myśliciel sceptyczny*, red. Wiesław Kozub-Ciembroniewicz. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2000.
- Korczak, Lidia. „Koncepcja Unii Oskara Haleckiego”. W Oskar Halecki, *Dzieje Unii Jagiellońskiej*, oprac. Katarzyna Błachowska, 407–418. Warszawa: Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Wydawnictwo Neriton, 2013.
- Kot, Stanisław. „Wenecja w oczach Polaków”. W Stanisław Kot, *Polska złotego wieku a Europa. Studia i szkice*, red. Henryk Barycz, 307–322. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1987.
- Kot, Stanisław. *Le relazioni secolari della Polonia con Bologna*. Bologna: Istituto per la Storia dell’Università, 1949.
- Kot, Stanisław. *Polska złotego wieku a Europa. Studia i szkice*, oprac. Henryk Barycz. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1987.
- Kot, Stanisław. *Rzeczpospolita Polska w literaturze politycznej Zachodu*. Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza, 1919.
- Kot, Stanisław. *Venezia vista dai Polacchi nel corso dei secoli*. Venezia: [s.n.], 1947.
- Kozub-Ciembroniewicz, Wiesław. „Makiawelowski «Książę» w interpretacji Benito Mussoliniego”. *Acta Universitatis Wratislaviensis. Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi* 11 (1987): 279–297.
- Kozubski, W. „Od prawa rzymskiego do prawa antycznego (45 lat działalności naukowej Rafała Taubenschlaga)”. *Państwo i Prawo* 5 (1950): 50–54.
- Krakowskie środowisko historyczne. Ludzie – idee – dzieła*, red. Janusz Smołucha, Tomasz Gąsowski. Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Umiejętności, 2018.

- Krzyżanowski, Adam. „Machiavelli”. *Sprawozdania z Posiedzeń i Czynności Polskiej Akademii Umiejętności* XLVII, 5 (1946).
- Kuntze, E. „Les rapports de la Pologne avec la Saint-Siège à l'époque d'Étienne Batory”. W *Étienne Batory. Roi de Pologne. Prince de Transylvanie*. Kraków: Imprimerie de l'Université des Jagellons, 1935.
- Kupiszewski, Henryk. „Rafał Taubenschlag – historyk prawa”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 38, z. 1 (1986): 111–155.
- Kupiszewski, Henryk. „Rafał Taubenschlag – storico del diritto (6 maggio 1881–25 maggio 1958)”. *Bollettino dell'Istituto di Diritto Romano* 27 (1985): 103–157.
- Kupiszewski, Henryk. „Rafał Taubenschlag (1881–1958)”. W *W kręgu wielkich humanistów – Kultura Antyczna w Uniwersytecie Warszawskim po I wojnie światowej*, red. Iza Biezuńska-Małowist, 21–37. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1991.
- Kutrzeba, Stanisław. *Polska Akademia Umiejętności 1872–1938*. Kraków: [s.n.], 1939.
- Kutrzeba, Stanisław. „Il diritto romano in Polonia fino alla fine del secolo decimottavo”. W *Le relazioni fra l'Italia e la Polonia dall'età romana ai tempi nostri*, red. Stanisław Jan Gąsiorowski, 59–80. Roma: Istituto per l'Europa Orientale, 1936.
- Lanckorońska, Karolina. „Polski Instytut Historyczny w Rzymie”. *Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności* (1994): 235–240.
- Łukaszewska-Haberkowa, Justyna. „Historiografia jezuitcka w Krakowie w XX w.”. W *Krakowskie środowisko historyczne. Ludzie – idee – dzieła*, red. Janusz Smółucha, Tomasz Gąsowski, 293–304. Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Umiejętności, 2018.
- Machiavelli, Niccolò. *Historie florenckie*, przeł. Karol Estreicher. Warszawa-Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990.
- Malinowska-Kwiatkowska, Irena. „Sulla presenza della dottrina della scuola bolognese nella cultra giuridica polacca nei secoli XIII–XVII”. W *Commentationes Historicae. Almae Matri Studiorum Bononiensi Novem Saecula Feliciter Celebranti ab Universitate Jagellonica Cracoviensi Oblatae*, red: Stanisław Cynarski et al., przeł. Salvatore Esposito, Maria Olszańska, 103–110. Warszawa-Kraków: Uniwersytet Jagielloński, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988.
- Marmon, Waław. *Krakowskie środowisko historyczne w latach 1918–1939*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP, 1995.
- Młynarska, Henryka. „Machiavelli czyli o moralności heroicznej. W pięćsetną rocznicę urodzin pisarza”. *Życie Literackie* 34 (1969).
- Młynarska, Henryka. „Machiavelli. In margine alla storia di un nome”. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne* 71, 1 (1982): 15–32.
- Młynarska, Henryka. „W pięćsetną rocznicę urodzin Machiavellego”. *Kultura i Społeczeństwo* 4 (1969): 195–200.
- Morawski, Zdzisław. *Sacco di Roma*. Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza, 1921.
- Morawski, Zdzisław. *Sacco di Roma: złupienie Rzymu w 1527 roku*, red. Andrzej Sarwa. Sandomierz: Wydawnictwo Armoryka, 2015.
- Morawski, Zdzisław. *Św. Karol Boromeusz na tle odrodzenia religijnego w XVI wieku*. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha, 1922.
- Morawski, Zdzisław. *Z odrodzenia włoskiego*. Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza, 1922.
- Nanke, Czesław. *Z dziejów polityki Kurii rzymskiej wobec Polski (1587–1589)*. Lwów: Towarzystwo Naukowe, 1921.
- Nowak, Andrzej. „Niccolò Machiavelli”. W Andrzej Nowak, *Między nieładem a niewolą. Krótka historia myśli politycznej*, 182–209. Kraków: Biały Kruk, 2020.
- Obirek, Stanisław. „Antonio Possevino SJ i jego misja do Szwecji”. *Nasza Przyszłość* 88 (1997): 91–108.

- Obirek, Stanisław. „Antymakiawelizm jezuicki”. W *Jezuicka ars educandi. Prace ofiarowane Ks. L. Piechnikowi SJ*, 149–154. Kraków: Wydawnictwo WAM, 1995.
- Obirek, Stanisław. *Jezuici na dworach Batorego i Wazów. Wpływ kapelanów dworskich i wychowawców książąt na postawy panujących i politykę państwa 1580–1668*. Kraków: WFTJ, 1996.
- Obirek, Stanisław. *Jezuici w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1564–1668. Działalność religijna, społeczno-kulturalna i polityczna*. Kraków: WFTJ, 1994.
- Obrębski, Andrzej. „Rzymska podróż Piotra Dunin-Wolskiego (1579–1582)”. W *Włochy a Polska – wzajemne spojrzenia*, red. Jan Okoń, przy współpracy Michała Kurana i Magdaleny Kwiek, 46–60. Łódź: Uniwersytet Łódzki, 1998.
- Olkiewicz, Joanna. *Najjaśniejsza Rzeczpospolita Wenecka*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1972.
- Pachoński, Jan. „Emigracja polska w Wenecji 1794–1797”. *Kwartalnik Historyczny* 75 (1968): 869–894.
- Pachoński, Jan. *General Jan Henryk Dąbrowski 1755–1818*. Warszawa: Wydawnictwo MON, 1981.
- Pachoński, Jan. *Legiony Polskie 1794–1807. Prawda i legenda*, I–IV. Warszawa: Wydawnictwo MON, 1969–1979.
- Pachoński, Jan. „O. Stanisław Bednarski SJ (1896–1942). Wspomnienie w 60. rocznicę śmierci”. *Przegląd Powszechny* 7–8 (2002): 141–149.
- Patkaniowski, Michał. *Studia z dziejów Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1964.
- Pietrzyk-Reeves, Dorota. „Wolność i ład republiki: włoscy humaniści i znaczenie tradycji republikańskiej”. *Politeja* 2, 14 (2010): 237–268.
- Pietrzyk-Reeves, Dorota. *Ład Rzeczypospolitej. Polska myśl polityczna XVI wieku klasyczna tradycja republikańska*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2012.
- Pociecha, Władysław. „Bona Sforza d’Aragona”. W *Polski Słownik Biograficzny* II, 1938. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1938.
- Pociecha, Władysław. „Ze studiów bolońskich Jana Łaskiego”. *Reformacja w Polsce* IV (1926): 140–145.
- Pociecha, Władysław. *Królowa Bona (1494–1557). Czasy i ludzie Odrodzenia*, t. I–II. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1949; t. III–IV, Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1958.
- Podróż królewicza Władysława Wazy do krajów Europy zachodniej w latach 1624–1625 w świetle ówczesnej relacji*, red. Adam Przyboś. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1977.
- Polskie Towarzystwo Historyczne 1886–1986*, red. Stefan Krzysztof Kuczyński. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990.
- Quirini-Popławska, Danuta. „La sessione scientifica «Viaggiatori polacchi in Italia» – resoconto”. *Studia Italo-Polonica* 94 (1991): 129–130.
- Quirini-Popławska, Danuta. „Dwór medycejski i Habsburgowie a trzecia elekcja w Polsce”. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* XLII (1998): 121–132.
- Quirini-Popławska, Danuta. „I visitatori Polacchi del museo di oggetti naturali di Ulisse Aldrovandi”. W *Commentationes Historicae. Almae Matri Studiorum Bononiensi Novem Saecula Feliciter Celebranti ab Universitate Iagellonica Cracoviensi Oblatae*, red. Stanisław Cynarski et al., przeł. Salvatore Esposito, Maria Olszańska, 147–165. Warszawa-Kraków: Uniwersytet Jagielloński, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988.
- Quirini-Popławska, Danuta. „La corte toscana e la terza elezione in Polonia”. *Studia Italo-Polonica* 1 (1982): 49–66.
- Quirini-Popławska, Danuta. „Montelupi (Monte Lupi de Mari) Sebastian”. *Polski Słownik Biograficzny*, XXI, 668–670. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1976.

- Quirini-Popławska, Danuta. „Wstęp”. W *Antonio Possevino SJ (1533–1611). Życie i dzieło na tle epoki*, red. Danuta Quirini-Popławska, 9–12. Kraków: Akademia Ignatianum Wydawnictwo WAM, 2012.
- Quirini-Popławska, Danuta. *Działalność Sebastiana Montelupiego w Krakowie XVI wieku*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1980.
- Quirini-Popławska, Danuta. *Działalność Włochów w Polsce w I połowie XVI wieku: na dworze królewskim, w dyplomacji i hierarchii kościelnej*. Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo PAN, 1973.
- Quirini-Popławska, Danuta. *Korespondencja Sebastiana i Valeria Montelupich 1556–1609*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986.
- Quirini-Popławska, Danuta. *Urbs populosissima, opulentissima, liberalissima. Mit czy rzeczywistość późnośredniowiecznej Wenecji?* Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1997.
- Rostworowski, Emanuel. „Władysław Konopczyński (1880–1952)”. W *Złota księga Wydziału Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. Julian Dybiec, 239–247. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2000.
- Rzegocki, Arkady. „Idea raison d'état w przeszłości i w kontekście współczesnej integracji europejskiej/The Idea of „Raison d'état” in the Past and Contemporary European Integration”. *Centrum Europejskie Natolin, EUI Research Laboratory* 6 (2003).
- Rzegocki, Arkady. *Racja stanu a polska tradycja myślenia o polityce*. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2008.
- Skowron, Ryszard. „L'eredità di Bona come oggetto di gioco sull'arena internazionale nel XVI e XVII secolo”. W *Bona Sforza. Regina di Polonia e dichessa di Bari*. Roma: Nuova comunicazione, 2001.
- Smółucha, Janusz. „Działalność Achillesa de Grassisa jako kardynała protektora Polski przy Stolicy Apostolskiej w latach 1511–1523”. *Nasza Przeszłość* 87 (1997): 147–165.
- Smółucha, Janusz. „Legacja kardynała Enrica Caetaniego do Rzeczypospolitej w latach 1596–1597 w świetle instrukcji generalnych z czasów pontyfikatu papieża Klemensa VIII”. W *Sztuka roztropności. Dyplomacja Stolicy Apostolskiej wobec Rzeczypospolitej, Europy i świata w epoce nowożytnej i XX wieku. Zbiór studiów*, red. Krzysztof Ożóg, Ryszard Skowron, 91–105. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2020.
- Smółucha, Janusz. „Misja legata Achillesa de Grassisa do państw jagiellońskich w roku 1510”. *Studia Historyczne* 37/4 (1994): 461–476.
- Smółucha, Janusz. *Papiestwo a Polska w latach 1484–1526. Kontakty na tle zagrożenia tureckiego*. Kraków: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego „Societas Vistulana”, 1999.
- Smółucha, Janusz. *Polityka Kurii Rzymskiej wobec Czech i krajów sąsiednich*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2008.
- Smółucha, Janusz. *Papiestwo a Polska w latach 1484–1526. Kontakty na tle zagrożenia tureckiego*. Kraków: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego „Societas Vistulana”, 1999.
- Smółucha, Janusz. *Polityka Kurii Rzymskiej wobec Czech i krajów sąsiednich*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2008.
- Sondel, Janusz. „L'ambiente giuridico dell'antica Polonia nel raggio di influenza dell'Università di Bologna”. W *Commentationes Historicae. Almae Matri Studiorum Bononiensi Novem Saecula Feliciter Celebranti ab Universitate Iagellonica Cracoviensi Oblatae*, red. Stanisław Cynarski et al., przeł. Salvatore Esposito, Maria Olszańska, 91–101. Warszawa-Kraków: Uniwersytet Jagielloński, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988.
- Sondel, Janusz. „Rafał Taubenschlag (1881–1958)”. W *Uczni żydowskiego pochodzenia we współczesnych dziejach Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. Wiesław Kozub-Ciembroniewicz, 259–273. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2014.

- Szkice z dziejów Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. S. Mikucki. Kraków: [s.n.], 1967.
- Szlachta, Bogdan. „Status/Civitas/Res Publica. Kilka uwag o kształtowaniu się nowożytnego państwa”. W Bogdan Szlachta, *Szkice z historii myśli politycznej*, 5–23. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2014.
- Sztuka roztropności. Dyplomacja Stolicy Apostolskiej wobec Rzeczypospolitej, Europy i świata w epoce nowożytnej i XX wieku. Zbiór studiów*, red. Krzysztof Ożóg, Ryszard Skowron. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2020.
- Szymborski, Wiktor. „Krakowscy dominikanie i ich wkład w rozwój historiografii polskiej”. W *Krakowskie środowisko historyczne. Ludzie – idee – dzieła*, red. Janusz Smółcha, Tomasz Gąsowski, 305–338. Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Umiejętności, 2018.
- Szyszkowski, Waław. *Wenecja. Dzieje Republiki 726–1797*. Toruń: TNT, 1994.
- Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej*, red. Jerzy Maternicki, t. 1–5. Warszawa: Centralny Ośrodek Metodyczny Studiów Nauk Politycznych, 1986–1990.
- Taubenschlag, Rafał. *La storia della recezione del diritto romano in Polonia fino alla fine del XVI secolo*. Bologna: [brak wydawcy], 1939.
- Ulewicz, Tadeusz. „Celebrazioni polacco-bolognesi (il Nono Centenario dell’Università di Bologna)”. *Studia Italo-Polonica* 4 (1991): 131–137.
- Ulewicz, Tadeusz. „Gli scrittori polacchi del’500 nell’ambiente umanistico di Padova e di Venezia (Osservazioni e proposte)”. W *Italia, Venezia e Polonia tra umanesimo e rinascimento*, red. Mieczysław Brahmer, 83–102. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1967.
- Ulewicz, Tadeusz. „L’ enigmatica Accademia degli studenti polacchi a Padova (negli anni 1547–1549 ca)”. *Atti e Memorie dell’Accademia Patavina di Scienze, Lettere ed Arti* 100 (1989): 87–93.
- Ulewicz, Tadeusz. „Na progu barokowego sarmatyzmu, czyli zamknięcie, które winno być raczej zachętą niż pożegnaniem”. W Tadeusz Ulewicz, *Iter Romano-Italicum Polonorum czyli o związkach umysłowo-kulturalnych Polski z Włochami w wiekach średnich i renesansie*, 281–291. Kraków: Universitas, 1999.
- Ulewicz, Tadeusz. „Na szlaku rzymsko-Piotrowym”. W *Włochy a Polska – wzajemne spojrzenia*, red. Jan Okoń, przy współpracy Michała Kurana i Magdaleny Kwiek, 15–28. Łódź: Uniwersytet Łódzki, 1998.
- Ulewicz, Tadeusz. „Nasilenie się powiązań umysłowo-cywilizacyjnych z Włochami w okresie schyłkowym polskiego Renesansu”. W Tadeusz Ulewicz, *Iter Romano-Italicum Polonorum czyli o związkach umysłowo-kulturalnych Polski z Włochami w wiekach średnich i renesansie*, 270–280. Kraków: Universitas, 1999.
- Ulewicz, Tadeusz. „Pisarze polscy wieku XVI w kręgu humanistycznym Padwy i Wenecji (uwagi i propozycje)”. *Ruch Literacki* VIII (1967): 1–11.
- Ulewicz, Tadeusz. „Znaczenie prestiżowe Bony i świadectwa włoskie okresu”. W Tadeusz Ulewicz, *Iter Romano-Italicum Polonorum czyli o związkach umysłowo-kulturalnych Polski z Włochami w wiekach średnich i renesansie*, 174–186. Kraków: Universitas, 1999.
- Ulewicz, Tadeusz. *Iter Romano-Italicum Polonorum czyli o związkach umysłowo-kulturalnych Polski z Włochami w wiekach średnich i renesansie*. Kraków: Universitas, 1999.
- Ulewicz, Tadeusz. *Związki kulturalno-literackie Polski z Włochami w wiekach średnich i renesansie. Ogólny szkic panoramiczny. Literatura staropolska w kontekście europejskim (Związki i analogie). Materiały konferencji naukowej poświęconej zagadnieniom komparatystyki (27–29 X 1975)*, red. Teresa Michałowska i Jan Ślaski, 21–67. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1977.

- Wierzbicka, Maria. „Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej”. *Kwartalnik Historyczny* 4 (1992): 125–130.
- Windakiewicz, Stanisław. „Bologna i Polska”. *Przegląd Polski* 88 (1888): 1–73.
- Windakiewicz, Stanisław. *Wyprawa naukowa do Rzymu. Kampania z roku 1887/88*. Kraków: W drukarni „Czasu”, 1888.
- Windakiewicz, Stanisław. *Padwa. Studium z dziejów cywilizacji polskiej*. Kraków: F. Kluczycki, 1891.
- Windakiewicz, Stanisław. *Polacy w Padwie*. Kraków: [s.n.], 1922.
- Włochy a Polska – wzajemne spojrzenia*, red. Jan Okoń, przy współpracy Michała Kurana i Magdaleny Kwiek. Łódź: Uniwersytet Łódzki, 1998.
- Wyrozumski, Jerzy. „Karoliny Lanckorońskiej wkład do badań nad historią Polski”. *Prace Komisji Historii Nauki PAU VI* (2004): 67–79.
- Z dziejów włoskiej historiografii epoki nowożytnej. Początek wojen włoskich (1494–1495) w świetle I i II Księgi „La Historia d’Italia” Francesco Guicciardiniego. Materiały źródłowe*, oprac. Stefan Bielański, przeł. Bogumiła Bielańska. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego, 2022.
- Związki artystyczne dworu medycejskiego z Europą Środkową w ostatniej ćwierci XVI wieku: wybrana korespondencja z Archivio di Stato we Florencji*, oprac. Danuta Quirini-Popławska. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2006.
- Żywczyński, Mieczysław. *Włochy nowożytne 1796–1945*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1971.